

# OLAYLAR VE YORUMLAR

## (FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM |

E. Büyükelçi  
Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı  
oelutem@avim.org.tr

**Özet:** *Bu yazı 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te imzalanan Türkiye-Ermenistan protokolleriyle ilgilidir. Protokollerin içeriğinin analizi, protokoller hakkında Ermenistan'da, Diaspora'da ve Türkiye'deki gelişmeler incelenmekte ve bu belgelerin geleceği hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** *Türkiye-Ermenistan protokolleri, Diaspora, Ermenistan'da muhalefet, Türkiye'de muhalefet, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Deniz Baykal, Devlet Bahçeli, Serj Sarkisyan, Edvard Nalbantyan, Levon Ter Petrosyan.*

**Abstract:** *This article is related to the Turkey-Armenia protocols signed in Zurich on October 10, 2009. It analyzes the content of the protocols, examines the developments in Armenia, Diaspora and Turkey concerning the protocols, and provides evaluations for the future of these documents.*

**Key Words:** *Turkey-Armenia protocols, Diaspora, opposition in Armenia, opposition in Turkey, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Deniz Baykal, Devlet Bahçeli, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Levon Ter Petrossian.*

İncelemekte olduğumuz Temmuz-Kasım 2009 döneminin en önemli olayı, hiç kuşkusuz, 31 Ağustos 2009 tarihinde Türkiye ve Ermenistan arasında iki protokolün paraf edilmiş olduğunun açıklanması, altı haftalık bir istişare döneminden sonra da 10 Ekim'de söz konusu protokollerin iki ülke dışişleri bakanları tarafından Zürih'te imzalanmasıdır.

İki ülke ve hatta iki halk arasında bir asra yakın bir zamandan beri süre gelen husumetin sona erebileceği ümidini yaratan bu olay, gerek Türkiye'de gerekse de Ermenistan ve Ermeni Diasporası'nda derin etkiler ve tepkiler yaratmış bulunmaktadır. Bu nedenle "Olaylar ve Yorumlar"ı sadece bu konuya ayırmış bulunuyoruz.

## 1- PROTOKOLLERİN METİNLERİNİN AÇIKLANMASI

Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıkları 22 Nisan 2009 tarihinde yaptıkları ortak bir açıklamayla iki ülke ilişkilerinin “her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık” kaldıklarını ve “bir yol haritası” belirlendiğini bildirmişlerdi.<sup>1</sup> Bu açıklama, iki ülkenin yakında bir anlaşmaya varacakları kanısını uyandırmıştı. Ancak anlaşma olduğunun açıklanması için dört ay beklenmesi gerekti. Kimilerine göre bir metin üzerinde anlaşılmış, hatta bu metni Dışişleri eski Bakanı Ali Babacan imzalamıştı.<sup>2</sup> Ancak taraflar bu konuyu kamuoyuna duyuracak açıklamanın metni üzerine müzakere ediyorlardı. Kimilerine göre ise bizzat anlaşma metni (sonradan iki protokolün söz konusu olduğu anlaşılacaktır) üzerinde müzakereler sürüyordu. Taraflar arasında büyük görüş ayrılıklarının olduğu bir ortamda gecikmeler olması normaldi.

Sonunda 31 Ağustos 2009 tarihinde üç ülkenin dışişleri bakanlıkları bir açıklama yayımlayarak Türkiye ve Ermenistan arasında iki protokol parafe edildiğini birdirdiler.

Türkiye Dışişleri Bakanlığının bu konudaki açıklamasının metni aşağıdadır:

*No: 153, 31 Ağustos 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Basın Açıklaması*

*Ankara, Erivan, Bern, 31 Ağustos 2009*

*Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, İsviçre'nin arabuluculuğu ile sürdürdükleri çabalar bağlamında parafladıkları “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”ne dair iç siyasi istişarelerini başlatma hususunda mutabakata varmışlardır.*

*Bu iki Protokol, ikili ilişkilerin makul bir zaman diliminde normalizasyonu için bir çerçeve sunmaktadır. Siyasi istişareler altı hafta içinde tamamlanacak, bunu müteakiben iki Protokol imzalanacak ve her iki Parlamentonun onayına sunulacaktır. Her iki taraf anayasal ve yasal prosedürlerine uygun biçimde onay işleminin zamanlıca ilerlemesi için çaba gösterecektir.*

*İkili ilişkilerin normalizasyonu bölgedeki barışa ve istikrara katkı sağlayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti İsviçre'nin desteğiyle ortak gayretlerini sürdürme konusunda kararlıdırlar.*

1 Bkz. Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 32, s.15.

2 “Babacan Paraf Etti, Ancak Protokoller Dört Ay Bekletildi”, www.zaman.com.tr, 2 Eylül 2009.

Görüldüğü gibi, tarafların imzaladıkları iki protokolden biri diplomatik ilişki kurulmasına ilişkindir. Diğeri ise diplomatik ilişki kurulduktan sonra ikili ilişkilerin nasıl geliştirileceğine, diğer bir deyimle aralarında hangi alan veya konularda işbirliği yapacaklarına dairdir.

Bu protokollerin Türkçe metinleri Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır.<sup>3</sup> Ermenistan Dışişleri Bakanlığı da Ermenice (ve ayrıca İngilizce ve Türkçe) metinleri yayımlamıştır.<sup>4</sup>

Yukarıdaki basın açıklamasında dikkati çeken husus protokollerin imza değil, parafe edildiklerinin belirtilmesidir. Genelde uluslararası metinlerin parafe edildikleri değil imzalandıkları kamuoyuna duyurulmaktadır. Böyle yapılmamış olması, tarafların “siyasi istişareler” için altı haftalık bir sürece ihtiyaç duymalarından ileri gelmektedir. Bu, alışılmamış bir durumdur. Zira genelde imzalanacak metinle ilgili tüm istişarelerin paraf aşamasından önce bitirilmiş olması usuldendir. Ancak, anlaşılan, ortada olağan dışı bir durum olduğundan bu usule başvurulmuştur. Zamanla “siyasi istişarelere” Türkiye’den ziyade Ermenistan’ın ihtiyaç duyduğu, zira protokollerin Ermenistan’da koalisyon ortağı partilere, muhalefete ve kamuoyuna ve ayrıca Diaspora Ermenilerine anlatılması gerektiği anlaşılmıştır. Ancak bu istişareler sonunda protokollerin yeniden müzakere edilmesi söz konusu değildir. Protokoller altı haftanın sonunda imzalanacaktır. Bu olgu dikkate alındığında aslında “siyasi istişareler”in değil, siyasi partilere ve kamuoyuna bilgi vermenin söz konusu olduğu görülmektedir.

## 2- PROTOKOLLERİN İÇERİĞİ

İki protokolün de Türkçe tam metni dergimizin “Güncel Belgeler” bölümünde yer almaktadır.

Bu arada neden nota değişimi, sözleşme, anlaşma veya antlaşma değil de protokoller hazırlandığını açıklayalım. Uluslararası yükümlülüğü saptayan bu beş tür belge arasında hukuki açıdan (tarafları bağlaması açısından) bir fark yoktur. Fark, siyasi önem yönündendir. Nispeten az önemli konular nota değişimi yoluyla çözümlenir. Konunun önemi arttıkça protokol, sözleşme ve diğer belgeler imzalanır. Ancak hangi belgenin hangi durum için imzalanacağı hususunda bir kural yoktur. Taraflar, aralarında anlaşarak imzalayacakları belgenin türünü kendileri saptarlar. İki ülke arasında diplomatik ilişki, genelde fazla önemli bir konu olmadığı için, bir protokol düzenlenerek imzalanır. Mevcut anlaşmazlıklar

3 T.C. Dışişleri Bakanlığı resmi internet sayfası, <http://mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Türkiye-ermenistan-turkce.pdf>

4 [http://www.armeniaforeignministry.com/pr\\_09/20091013\\_protocol1.pdf](http://www.armeniaforeignministry.com/pr_09/20091013_protocol1.pdf)

nedeniyle Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulması gayet önemli bir konu olmakla beraber, taraflar bu konudaki belgenin geleneksel ismini değiştirmemişlerdir.

Diğer yandan genelde protokoller meclis onayına sunulmaz. Ancak hükümetler, adı ne olursa olsun, önemli gördüğü her belgeyi meclisin onayına sunabilir.

(Bundan böyle, kolaylık yaratmak amacıyla “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol”e “Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü” veya sadece “Birinci Protokol”; “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol”e ise “İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” veya “İkinci Protokol” diyeceğiz.)

## A. DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASI PROTOKOLÜ

“Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol”de, önce, bu ilişkilerin kurulmasında önemli veya esas olarak görülen bazı hususlara atıf yapılmaktadır. Protokol metninin sonunda ise tarafların aralarında diplomatik ilişki kurmak ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açmak hususunda anlaştıkları ifade olunmaktadır.

Bu protokol, aşağıda ayrıca açıklayacağımız “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” ile birlikte onay belgelerinin değişimini izleyen ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir. Onay belgelerinin düzenlemesi iki ülke parlamentolarının protokolleri onaylamasına bağlıdır. Parlamentoların ise protokolleri ne zaman onaylayacakları belli değildir. Uygulamada, parlamentoların üzerinde fazla tartışma olmayan anlaşma metinlerini kısa sürede onayladıkları görülmektedir. Oysa söz konusu iki protokolün hem Türkiye’de hem de Ermenistan’da, esasının olduğu kadar ayrıntılarının da çok tartışılmasından dolayı, onaylanmalarının buna göre bir zaman alacağı görülmektedir.

### 1. Protokolde Atıfta Bulunulan Başlıca Hususlar

Birinci Protokol’de tarafların aralarında diplomatik ilişki kurulması için atıf yaptıkları hususlar şöyle özetlenebilir: Diplomatik ilişki kurulmasının amacı olarak iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi ve siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkileri geliştirmesi gösterilmektedir. Taraflar Birleşmiş Milletler Antlaşması, Helsinki Nihai Senedi ve Yeni Avrupa için Paris Antlaşması çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunmaktadır ki, bu yükümlülüklerin

temelinde barışçı olmak bulunmaktadır. İzleyen paragrafta yukarıda sayılan iki antlaşma ve bir nihai senette yer alan başlıca ilkeler sıralanmaktadır. Bunlar: ikili ve uluslararası ilişkilerde eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygıdır.

Taraflar ayrıca aralarında güven ortamı yaratılması ve korunmasının tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarın güçlenmesine katkıda bulunacağını belirtmekte ve aynı zamanda güç kullanmak veya güç kullanmak tehdidinde bulunmaktan kaçınmaya, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü desteklemeye ve insan hakları ve temel özgürlükleri korumaya kararlı olduklarını ifade etmektedirler.

Protokolde daha sonra tarafların aralarındaki mevcut sınırı tanıdıkları teyit edilmekte (bu konuya ayrıca değineceğiz) ve ortak sınırı açmaları hakkındaki kararları vurgulanmaktadır.

Ayrıca iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir politika izlemekten kaçınacakları belirtilmektedir.

Protokolde yer alan en önemi maddelerden biri, aşağıda ayrıca açıklayacağımız terör konusu ile ilişkili olan maddedir. Taraflar, nedeni dikkate alınmadan terörizm, şiddet ve aşırılığın tüm biçimlerini kınamakta, bu tür hareketleri hoş görmekten veya özendirmekten kaçınacaklarını ve bunlara karşı mücadelede işbirliği yapacaklarını beyan etmektedirler.

Son olarak bu protokolde taraflar, ilişkilerinin ortak çıkarlar, iyi niyet, barış, karşılıklı anlayış ve uyum esasları üzerine kurulması için yeni bir model geliştirme ve yön belirleme iradelerini teyit etmektedirler.

Böylece taraflar, ilk kez diplomatik ilişki kuran ülkeler arasında riayet edilmesi gereken başlıca hususları dile getirmişlerdir. Bunlardan ikisinin Türkiye bakımından özel bir önemi vardır.

## **2. Sınırların Karşılıklı Olarak Tanınması**

1990'ların başlarında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerle diplomatik ilişkiler kurulması için her ülke ile bir protokol imzalanmıştı. Ermenistan hariç, diğer yeni devletlerle bu protokollerin imzalanmasında hemen hiçbir zorlukla karşılaşmamıştır. Ermenistan ise toprak bütünlüğüne (veya sınırların dokunulmazlığına) saygı veya diğer deyişle mevcut sınırların karşılıklı olarak tanınması ilkesinin kabulünde isteksizlik göstermiş, bu ilkeyi reddetmeyen ancak açıkça kabul etmek de istemeyen bir tutum izlemiştir.

Ermenistan hükümetlerinin bu davranışının nedeni Doğu Anadolu'nun aslında Ermenilere ait olduğu gibi yanlış bir kanıdır. Osmanlı Ermenilerinin çoğunluğunun Doğu Anadolu'da yaşadığı doğru olmakla beraber, bu bölgenin hiçbir yerinde çoğunluğu oluşturmadıkları ciddi Ermeni tarihçilerce de kabul edilmektedir. Hâl böyle iken, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarının paylaşılmasına ilişkin Sevr Antlaşması, Doğu Anadolu'da yaklaşık 120.000 km<sup>2</sup> büyüklüğünde (günümüz Ermenistan'ı 28.000 km<sup>2</sup>) bir arazinin 1918 yılında kurulmuş olan Ermenistan Cumhuriyeti'ne verilmesini öngörmüştür. Ancak Mustafa Kemal önderliğindeki Ankara Hükümeti Sevr'i kesinlikle reddedince bu antlaşma uygulanamamıştır. Diğer yandan Sevr, Yunanistan hariç, imzalayan diğer devletler tarafından tasdik de edilmemiştir. Ermeniler Sevr'in kendilerine verdiği toprakları almak isteyince bölgedeki Kazım Karabekir'in kumandasındaki Türk kuvvetleri ise Ermeni ordusunu Doğu Anadolu'dan çıkartmıştır. 1920 yılının Aralık ayında Gümrü'de imzalanan bir antlaşma ile Ermeniler Sevr'in geçersizliğini kabul etmiştir. Bu antlaşma ayrıca Türkiye-Ermenistan sınırını da saptamıştır. Bu sınır, ufak değişikliklerle bugünkü sınırdır. Ermenistan kısa süre sonra Sovyetlere teslim olarak bağımsız devlet statüsünü kaybetmiş ve Gümrü Antlaşması uygulanamamıştır. Ne var ki, yaklaşık dört ay sonra Ankara Hükümeti Sovyetler Birliğiyle Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma da, dolaylı bir şekilde, Sevr'in geçersizliğini kabul etmiştir; ayrıca Sovyetler Birliği ile Türkiye sınırını da saptamıştır. Bu sınır Gümrü Antlaşması'nın saptadığı sınırdır. Altı ay kadar sonra, 1921 yılının Ekim ayında artık Sovyetler Birliği içinde yer alan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'la Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada saptanan sınır da Gümrü ve Moskova Antlaşmalarında saptanan sınırın aynıdır. Sonuç olarak Türkiye'nin bu bölgedeki sınırları hem Sovyetler Birliği ile hem de bu birlik içinde yer alan ve yukarıda adı geçen üç ülkeyle yapılan anlaşmalarla saptanmıştır. Söz konusu bu antlaşmalar (Moskova ve Kars Antlaşmaları) günümüzde de geçerlidir.

Sevr'de Ermenilere verilmek istenen topraklar, artık oralarda Ermeni bulunmaması ve Sevr'in yerine Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konmuş olmasına, diğer bir deyimle hem fiilî hem de hukuki durumun değişmiş olmasına rağmen, Ermenilerin zihninde Ermenistan'a ait topraklar (Batı Ermenistan) olarak yer etmiştir. II Dünya Savaşı'ndan sonra, 1945 yılında Sovyetlerin Türkiye'den Kars ve Ardahan illerini istemesi bu inancı pekiştirmiştir. Bu arada özellikle Diaspora'da, Osmanlı temsilcileri tarafından imzalandığı için Sevr'in geçerli olduğu, buna karşın imzalanması sırasında Ermenistan bağımsız olmadığı için Kars Antlaşması'nın geçersiz olduğunu iddia eden tezler geliştirilmeye çalışılmıştır; ancak bunlara, Taşnaklar ve diğer aşırı milliyetçiler hariç, kimse itibar etmemiştir.

Ermenistan Hükümetlerinin Türkiye ile mevcut sınırları açıkça tanımak istememelerinin temelinde Ermenistan'da ve Diaspora'da bu inancın köklü bir

şekilde mevcut olması yatmaktadır. Ancak Türk-Sovyet sınırı uluslararası bir sınır olarak tüm ülkeler tarafından tanındığını ve Sovyetlerin ortadan kalkmasından sonra da bu tutumda bir değişiklik olmadığını ve Ermenistan'ın Türkiye'den toprak isteyecek ve alacak gücü bulunmadığını dikkate alarak, Ermenistan Hükümetleri Türkiye'den resmen toprak talebinde bulunmamışlar ve fakat sınırı tanıdıklarını da resmen ifade etmemişlerdir. Ermenistan'ın eski başkanı Robert Koçaryan bir süre önce bu konudaki bir soruyu, Ermenistan'ın bugün "Türkiye'den toprak talep edemeyeceği, bu hususun gelecek kuşakların görevi olduğu" şeklinde yanıtlamıştır.

Başkan Sarkisyan'ın ise bu konuda gerçekçi bir tutum almaya çalıştığı görülmektedir. Zira normal koşullarda Ermenistan bugün Türkiye'den toprak talep edemiyor ve alamıyorsa, gelecekte daha da güçleneceğine inanılan Türkiye'den böyle bir talepte bulunulması hiç mümkün olmayacaktır. Diğer yandan Türk sınır kapısının kapalı olması Ermenistan'ı izole etmiştir ve geçen yıl Rusya ile Gürcistan arasındaki kısa çarpışmalar bu izolasyonun sakıncalarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Başkan Sarkisyan herhalde bu gibi bir değerlendirme sonucunda ütopyik bir nitelik taşıyan toprak talepleri üzerinde durmamış ve bu konuda hem Diaspora'dan hem de ülke içinden gelecek itirazları göze alarak, bir an önce sınırın açılmasını sağlayacak bir anlaşma yapmaya yönelmiştir.

### 3. Terörizmin Kınanması ve Teröre Karşı Mücadele İçin İşbirliği Yapılması

Birinci Protokol'de, sınırların tanınması dışında Türkiye için en önemli ilke, iki ülkenin terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarına, bu tür hareketleri desteklemekten veya özendirmekten kaçınacaklarına ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği yapacaklarına dair ifadelerdir.

Türkiye ve özellikle Türk diplomatları, 1973 ila 1986 yılları arasında Ermeni terörüne maruz kalmış, yabancı ülkelerde 32 diplomatımız veya yakınları katledilmiş ve birçok kişi de yaralanmıştır. O günlerde gündemin en ön sıralarında yer alan bu olaylar günümüzde, maalesef, kamuoyunun belleğinden neredeyse silinmiştir. Bugünkü koşullar seksenli yıllardan çok farklı olmakla birlikte, Ermeni militanların aşırılıkları hatırlandığında, bu tür hareketlerin yeniden başlaması olasılık dışı değildir. O nedenle diplomatik ilişkileri kuran protokole terörü kınayan ve mücadele gereğini belirten bir madde konması gayet isabetli olmuştur.

Diğer yandan ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin İkinci Protokolde terörizm, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadelede tarafların uluslararası toplumun eylemlerini desteklemeye hazır olduklarını belirtmeleri de bu konularda önemli taahhütlerdir.

## B. İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ PROTOKOLÜ

Protokolün tam adı “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol”dür.

### 1. Protokolde Esas Alınan Hususlar

Taraflar bu protokolde önemli veya esasa ilişkin olarak gördükleri bazı hususlara değinmekte ve bunları şu şekilde saymaktadırlar:

Aralarındaki ikili ilişkilerin karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirilmesinin hedef olduğu; ilişkilerini, iki ülkenin ortak çıkarları esas alınarak, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye kararlı oldukları; özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği kuruluşları kapsamında ilişkilerini geliştirecekleri; iki devletin bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmalarının ortak amaçları olduğu; bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi hususunda taahhütleri bulunduğu.

Ayrıca, yukarıda değindiğimiz gibi terör, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadeleyi destekleyecekleri de vurgulanmaktadır.

### 2. Anlaşmaya Varılan Hususlar

Bu protokolde taraflar başlıca üç konuda anlaşmış olduklarını belirtmektedirler.

#### 1. Ortak sınırın açılması

#### 2. İlişkilerin geliştirileceği alanların saptanması

- a. Dışişleri Bakanları arasında düzenli siyasi istişarelerin gerçekleştirilmesi,
- b. İlişkilerinin tarihsel boyutuna ilişkin bir diyalog kurulması,
- c. Ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde yararlanılması,
- d. Aralarındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi



- e. İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi, uzman ve öğrenci değişiminin teşviki yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması, iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması
- f. İki ülkenin vatandaşlarının korunması için konsolosluk alanında işbirliği yapılması
- g. Ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması
- h. Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi

### **3. Yukarıda Belirtilen Yükümlülüklerin Hızlı Bir Şekilde Uygulanması İçin, Alt Komisyonları da Olan Hükümetler Arası Bir İkili Komisyon Kurulması**

- a. Hükümetler arası İkili Komisyon ve alt komisyonların çalışma kurallarının saptanması. Bunun için iki ülke dışişleri bakanı başkanlığında bir çalışma grubu kurulacak ve bu grubun saptayacağı kurallar bakanlar tarafından onaylanacaktır.
- b. Konsolosluk konuları hariç, yukarıda 2. maddede yer alan ilişkilerin geliştirileceği alanların her biri için bir alt komisyon kurulacaktır. Bunlar:
  - Siyasi İstişare Alt Komisyonu
  - Ulaştırma, İletişim ve Enerji Altyapı ve Şebekeleri Alt Komisyonu
  - Hukuki Konulara İlişkin Alt Komisyon
  - Bilim ve Eğitim Alt Komisyonu
  - Ticaret, Turizm ve Ekonomik İşbirliği Alt Komisyonu
  - Çevre Sorunlarına İlişkin Alt Komisyon
  - Tarihsel Boyuta İlişkin Alt Komisyon

#### 4. Protokol Hükümlerinin Yürürlüğe Girmesine İlişkin Zamanlamalar

- a. Ortak sınırın açılması: Bu protokolün yürürlüğe girmesinden iki ay sonra,
- b. Çalışma Grubu oluşturulması. Bu protokolün yürürlüğe girmesinden iki ay sonra
- c. Hükümetler arası Komisyon ve Alt Komisyonların çalışma kurallarının onaylanması: Bu protokolün yürürlüğe girmesinden sonra üç ay içinde
- d. Hükümetler arası Komisyon'un ilk toplantısı: Çalışma Kurallarının onaylanmasından hemen sonra
- e. Alt Komisyonların çalışmaya başlaması: Hükümetler arası Komisyonun ilk toplantısından en geç bir ay sonra

Bu zamanlamaları şematik olarak şöyle gösterebiliriz.

Protokollerin yürürlüğe girmesinden;

2 ay sonra: Sınır açılması, Çalışma Grubunun kurulması

3 ay sonra: Çalışma kurallarının onaylanması, Hükümetler arası Komisyonun ilk toplantısını yapması

4 ay sonra: Alt komisyonların çalışmaya başlaması

Burada dikkat edilmesi gereken nokta sınırın açılması ile hükümetler arası komisyon ve alt komisyonların çalışmalarının aynı zamanda olmamasıdır. Sınır açıldıktan sonra Ermeni tarafının isteksiz bir davranış içine girerek gerek ülkede gerek Diaspora'da tepkiler yaratan "Tarihî Boyut Alt Komisyonu"nu engellemeye veya geciktirmeye çalışması mümkündür.

#### 5. Bazı konularda açıklamalar

İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü'nde ayrıca açıklanması gereken bazı konular vardır. Protokol metninde yer alış sıralarına göre bunlar hakkında aşağıda bilgi verilmektedir:

- a. Protokol metninde yer alan, tarafları "bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmalarının ortak amaçları olduğu; bölgesel ve

uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normların esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi hususunda taahhütleri bulunduğu” ifadeleri Karabağ Sorunu ile ilgilidir. Protokol yürürlüğe girdikten sonra Ermenistan’dan bu taahhütleri dikkate alarak bir an önce Karabağ Sorunu’nun çözümüne yönelmesi beklenecektir.

b. Birinci Protokol’de olduğu gibi bu protokolde de yer alan iki ülkenin terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarına, bu tür hareketleri desteklemekten veya müsamaha etmekten kaçınacaklarına ve bu hareketlere karşı mücadele için işbirliği yapacaklarına dair ifadelerin, özellikle Türkiye bakımından önemli olduğunu yukarıda belirtmiştik. İkinci Protokol’de ayrıca tarafların uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı mücadeleyi destekleyecekleri kayıtlıdır. Bu da Türkiye bakımından gayet önemlidir, zira PKK ve benzeri faaliyetler “sınır aşan” örgütlü suçlara girmektedir. Halen bazı PKK mensuplarının Ermenistan’da ikamet ettiğine dair basın haberleri vardır. Türkiye, bu kişilerin, Ermenistan’da zararlı bir faaliyette bulunmasalar dahi iade edilmelerini isteyebilecektir. Diğer yandan uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile mücadele de Türkiye için ayrıca öneme sahiptir. Türkiye tüm bu konuları, kurulacak olan siyasi istişare veya hukuk işleri alt komisyonlarına getirebilecektir.

c. Kanımızca bu protokolde yer alan en önemli konu bir “Tarihsel Boyuta İlişkin Alt Komisyon” kurulmasıdır. Protokolde bu konuyla ilgili ifadeler aynen şöyledir: “İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulanmaya konması için, Türk, Ermeni, İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin komisyon”

Tarihsel boyuttan ne kastedildiği protokolde belirtilmemiştir. Ancak bu deyimın Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermenileri kapsadığından şüphe yoktur. Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin bozulduğu 1878 Berlin Kongresi’nden, bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti’nin ortadan kalktığı 1920 sonuna kadar olan dönem özellikle önemlidir. Aşağıda ayrıca göreceğimiz gibi Ermeni tarafında “Tarihsel Boyut Alt Komisyonu”nun Ermeni “soykırımını” tartışamayacağı gibi bir düşünce mevcuttur. Ancak soykırım iddialarını tartışmadığı takdirde söz konusu Alt Komisyon’un işlevsiz hale geleceğinden şüphe yoktur.

Diğer yandan bu Alt Komisyon’un kurulma amacı iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi olarak gösterilmiştir ki, gerçekten de iki halk arasında güveni bozan başlıca konu soykırım iddialarıdır. O nedenle de bu iddiaların Alt Komisyon’da ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Alt Komisyon'un çalışmalarından neler beklendiğine gelince bu husus metinde "mevcut sorunların tanımlanması ve tavsiyelerde bulunulması" olarak gösterilmiştir. Bu ifadede, özellikle "sorunların tanımlanması" sözleri belirsizdir ve Ermenilerin tarihi olayların incelenmesi dışında bazı konuları bu komisyona getirmeyi planladıklarını düşündürmektedir.

Nitekim bir süre önce Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan ve ayrıca Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan Ermenilerin bıraktığı mallar ve "soykırım kurbanlarının mirasçılarına" verilecek tazminat konusunun gündeme getirileceğini belirtmişlerdir.<sup>5</sup> Son zamanlarda Başkan Sarkisyan'da benzer ifadelerde bulunmaya başlamıştır. Mesela, aşağıda değineceğimiz gibi, Soykırım Bilim Adamları Ulusal Derneği Başkanı William Schabas'ın mehtubuna verdiği cevapta Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nun, bir tarihçiler komisyonu olmadığını, amacının soykırım sonuçlarının ortadan kaldırılması olduğunu ve soykırım olayının kendisinin hiçbir şekilde Alt Komisyon gündemi içinde tartışma konusu olamayacağını ifade etmiştir.<sup>6</sup>

Mallar ve tazminat gibi konular Lozan'da ve o dönemde kabul edilen iç mevzuatla çözümlenmiştir. Hemen belirtelim ki, Türkiye'nin, Ermenilerin bıraktığı malları mirasçılara iade etmek, hele tazminat vermek gibi bir yükümlülüğü yoktur.

Bu Alt Komisyon, çalışmalarını "tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız ve bilimsel incelenmesini de içerecek" bir şekilde yapacaktır. Komisyonunda Türk, Ermeni, İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaklardır.

Uzun yıllardan beri iki millet arasındaki ilişkileri zehirleyen soykırım iddialarının bilimsel bir şekilde incelenmesi amacıyla Başbakan Erdoğan 14 Nisan 2005 tarihinde Başkan Koçaryan'a gönderdiği bir mektupta iki ülkenin "tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir gurubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları, sadece Türk ve Ermeni değil, üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları"ni önermişti.<sup>7</sup> Başkan Koçaryan, Erdoğan'a cevabında bu öneriye doğrudan cevap vermemiş ve "askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetler arası bir komisyon" toplanmasını istemişti.<sup>8</sup> Diğer yandan Ermenistan kamuoyu ve Diaspora, soykırım gerçeğini tartışmaya açtığını ileri sürerek Türk önerisine şiddetle karşı çıkmışlardı. Koçaryan döneminde bu konuda bir gelişme

5 Başbakan Tigran Sarkisyan için: "Türkiye'nin sınırlarını tamıyoruz", Hürriyet, 9 Ekim 2009

Dışişleri Bakanı Şavarş Koçaryan için: "Armenia Not To Weaken Its Stance On International Recognition Of Genocide", Pan armenian, 9 Ekim 2009

6 "Sarkisian to IAGS President: No to Commission of Historians, Yes to Eliminating Consequences of Genocide", The Armenian Weekly, 14 Aralık 2009

7 Başbakan Erdoğan'ın mektubunun tam metni için Bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, s. 27,28

8 Başkan Koçaryan'ın cevap mektubunun tam metni için bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 16,17, s.33

kaydedilmemiş, Başkan Sarkisyan ise daha cesur davranmış ve kendisine yöneltilen bazı eleştirilere rağmen komisyon fikrini kabul etmiştir. Ancak, Başkan Sarkisyan'ın da 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ettiğini hatırd tutmakta yarar vardır. Yukarıda değindiğimiz gibi Ermenilerin 1915 olaylarının soykırım olup olmadığını değil, bu olayları soykırım olarak kabul edip bunun sonucu olduğunu ileri sürdükleri malların iadesi ve tazminat konularını gündeme getirmeyi düşündükleri anlaşılmaktadır.

Bu durumda Tarihî Boyut Alt Komisyonu'nun, değil bir sonuç almak, makul bir çalışma içine girmesi dahi çok güç olabilir. Bu ise protokollerin diğer maddelerinin uygulamaya konması ve bu konularda da bir sonuca varılmasına olumsuz etkiler yapabilir. Oysa Tarihî Boyut Alt Komisyonu çalışmaları, soykırım iddialarını siyasi alandan çıkarıp bilimsel bir tartışmaya dönüştürürse, protokolde yer alan "iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi" amacına da yaklaşmış olacaktır.

Diğer yandan alt komisyonun kurulduktan sonra da bazı ülke parlamentolarının veya uluslararası kuruluşların soykırım iddialarını kabul eden kararlar alması, hem alt komisyonun çalışmalarını baltalayacak hem de kurulması amaçlanan karşılıklı güvenden uzaklaşmış olacaktır.

### 3- ERMENİSTAN'DA GELİŞMELER

Yukarıda değindiğimiz gibi 31 Ağustos 2009 tarihli açıklamada, tarafların siyasi istişareleri altı hafta içinde tamamladıktan sonra protokollerin imzalanacağı belirtiliyordu.

Taraflara imzadan önce altı haftalık bir "siyasi istişare" süreci bırakılması, alışılmış bir uygulama değildir. Genelde taraflar gerekli gördükleri istişareleri, imzalayacakları (veya paraf edecekleri) metnin hazırlanmasından önce yaparlar. Zira son şeklini almış bir metnin değiştirilmesi söz konusu olamayacağına göre bu metin için istişarelerde bulunulmasının anlamı yoktur. Bu nedenle 31 Ağustos tarihli açıklama metnindeki istişare (danışma) sözcüğünü bilgi verme veya açıklama olarak kabul etmek doğru olur.

Bu "istişarelere" kimin ve neden ihtiyaç duyduğuna gelince, bu ülkenin Ermenistan olması gerekmektedir; zira protokollere karşı itirazlar Ermenistan'da çok fazladır. Protokoller Türkiye sınırını tanımakla "Büyük Ermenistan" düşüne son vermiştir. Diğer yandan, aksi söylene de, Tarihî Boyut Alt Komisyonu'nun 1915 olaylarını tartışması kaçınılmazdır. Aşağıda göreceğimiz gibi Türkiye'de de protokoller eleştirilmiştir, ancak bunların dozu ve boyutları Ermenistan'dakilere göre sınırlıdır.

Başkan Sarkisyan protokollere ilişkin açıklamalarını çeşitli düzeylerde yürütmüştür. Bunların arasında siyasi partilere, basına, Ermeni Baş Patrikliği'ne bilgi verilmesi, protokollerin Ermenistan Kamu (Halk) Konseyi'nde tartışılması ve Başkan Sarkisyan'ın aynı amaçla Diaspora Ermenilerine bilgi vermek üzere Fransa, ABD, Lübnan ve Rusya'ya gitmesi sayılabilir. Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan da yabancı ülke temsilciliklerine bilgi vermiş, ayrıca Başkan Sarkisyan ülke dışında bulunduğu için, Ermenistan Parlamentosu'ndaki görüşmelere de katılmıştır.

## A. PROTOKOLLER HAKKINDA ERMENİSTAN'DAKİ BİLGİLENDİRME FAALİYETLERİ

### 1. Siyasi Parti Liderlerine Bilgi Verilmesi

Başkan Sarkisyan 17 Eylül 2009 tarihinde Ermenistan siyasi parti liderleriyle "Türk-Ermeni İlişkilerinin Normalleştirilmesinin Güncel Durumu" konusunda bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya 64 siyasi kuruluş davet edilmiş, 52'si katılmış;<sup>9</sup> ancak Ter Petrosyan'ın başkanlığını yaptığı Ermeni Milli Kongresi Partisi katılmamıştır.<sup>10</sup> Buna karşın protokollerin çok aleyhinde olan Taşnak Partisi toplantıda hazır bulunmuştur.<sup>11</sup>

Sarkisyan'ın toplantıyı açış konuşmasında,<sup>12</sup> özetle şu fikirlerin öne çıktığı görülmektedir:

Türkiye Cumhurbaşkanı'nı geçen yıl davet etmekle soykırım tahrifatına uğramış bir milletin ve Ermenistan Devletinin, global gelişmelere karşı koymasının mantıksızlığını görece kadar güçlü olduğu, Türkiye ile Ermenistan arasındaki gerginliğin hayali durumsal veya seçkinler arasında bir savaş olmadığı, bu husumetin Ermeni tarihinin karanlık sayfalarının, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmış Ermeni Soykırımının bir sonucu olduğu, Türkiye ile ilişkileri normalleşecekse buna, Ermeni ve Türk liderlerinin siyasi iradesinin üstünde ve dışında, iki toplumun da katılmasını gerektirdiği, aksi halde sorunun çözülmeyeceği, bu süreç çıkmaza girerse çelişkilerin ve yukarıda değinilen husumetin derinleşeceği, şimdiye kadar hiçbir siyasi kuruluşun Türkiye ile sınırların açılmasını ve bu ülke ile diplomatik ilişki kurulmasını istemediğini duymadığı, Türkiye ile diplomatik ilişki kurmanın Türklerle bir diyalog başlatılması için asgari bir koşul olduğu, Türk-Ermeni ilişkilerinde, ekonomik ve siyasi ilişkilerden tarihî konulara kadar uzanan bir çok konu bulunduğu...

9 "Discussion of Armenian-Turkish Protocols to Last Until October 13." PanArmenian .Net, 17 Eylül 2009.

10 "Les Consultations du President Sarkisyan avec les Leaders Des Forces Politiques", Armenews, 21 Eylül 2009.

11 "Sarkisian Explains Turkey Moves to Armenian Parties", Armenialiberty.org, 17 Eylül 2009.

12 Konuşmanın tam metni için bkz. <http://www.president.am/events/news/eng/?id=702>

Kısaca Ermenistan Devlet Başkanı Türkiye ile sınırların açılmasını ve bu ülke ile diplomatik ilişki kurulmasını açıkça ifade etmek suretiyle protokollere karşı ileri sürülebilecek eleştirileri daha başta bertaraf etmek istemiştir. Diğer yandan diplomatik ilişki kurulduktan sonra Türkiye ile çözümlenecek çok sorun olduğunu ve bunlar arasında tarihî konular da bulunduğunu belirtmesi dikkati çekmiştir. Bu vesileyle Türkiye'nin, iki ülke arasındaki, mal, tazminat ve toprak talepleri gibi "tarihsel" sorunların Kars ve Lozan Antlaşmalarıyla çözümlenmiş olduğunu kabul ettiğini hatırlatalım.

Bu arada Ermenistan Devlet Başkanı'nın konuşmasında "Tarihsel Boyut Alt-Komisyonu" konusuna hiç değinmediği de dikkati çekmiştir. Açılış konuşmasından sonra basına kapalı olarak devam eden bu toplantıda, bu konunun özellikle gündeme getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu toplantıya katılan (ve katılmayan) partilerin Devlet Başkanı'na nasıl tepki gösterdiğini ayrıca inceleyeceğiz.

## 2. Basına Bilgi Verilmesi

Serj Sarisyan 17 Eylül günü otuzdan fazla basın (medya) temsilcisiyle bir araya gelip kendileriyle iki saat görüşerek protokoller hakkında bilgi vermiş ve temsilcilerin karşı görüşlerini dinlemiştir.<sup>13</sup> Bir açıklama yapılmamış olmakla beraber, Sarkisyan'ın açılış konuşmasında parti temsilcileri ile yaptığı toplantıdaki görüşlerini tekrarlamış olması normaldir.

## 3. Ermeni Parlamentosu'na Bilgi verilmesi

Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan 16 Eylül 2009 tarihinde Parlamento'da bir konuşma yaparak protokoller hakkında ön bilgi vermiş, özellikle Ermenistan'ın soykırımın uluslararası tanınması politikasından vazgeçmeyeceğini vurgulamış ve bu görüşü Türkiye'deyken de dile getirmiş olduğunu söylemiştir.<sup>14</sup>

Protokoller hakkında Ermenistan Parlamentosu'nda yapılan ilk görüşmede Edvard Nalbantyan protokollerde önkoşul bulunmadığını, Ermeni Soykırımı'nın sorgulanmadığını, Ermeni Soykırımı'nın uluslararası tanınmasının önlenmediğini, protokollerle Karabağ Sorunu arasında bir bağ bulunmadığını ifade etmiştir.

13 "President Serzh Sargsyan Had A Meeting with the Head of Over ThirtyArmenian Mass Media Outlets", ARKA, 23 Eylül 2009

14 "Nalbantyan: 'Soykırımdan vaz geçmeyiz'", Ntvmsnbc, 17 Eylül 2009.

Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaklar) ile Miras Partisi, protokollere olan muhalefetlerini dile getirmişler ve bu arada özellikle Tarihî Boyut Alt Komisyonu üzerinde durmuşlardır.

Nalbantyan bu konuda söz konusu alt komisyonun Ermeni katliamlarının soykırım olup olmadığını saptamak gibi bir görevi olmadığını, alt komisyonun geçmişten gelen birçok sorun hakkında Türk-Ermeni tartışması için bir forum oluşturacağını, başka görevi bulunmadığını ayrıca bir zaman sınırlamasına tabi bulunmadığını, zira bu sürecin (geçmişten gelen veya kalan sorunların tartışılmasının) belki 10, belki 20, belki 50 yıl veya daha fazla süreceğini ifade etmiştir.<sup>15</sup>

#### 4. Kamu (Halk) Konseyi'nde Görüşmeler

Sarkisyan başkan seçildikten kısa bir süre sonra, ülkenin karşılaştığı başlıca sorunları görüşmek ve bu konuda danışmak üzere bir Halk (veya Kamu) Konseyi kurulacağını açıklamıştı. Bu konseyin 36 üyesi ülkenin önde gelen kişilerinden seçilmişti; ancak muhalefet partileri konseye temsilci göndermemişti.<sup>16</sup> Sarkisyan bu konseyin temsilcileriyle 30 Eylül'de bir toplantı yapmıştır.

Sarkisyan bu toplantıda alışılmamış tarzda ve üslupta, hatta cesur olarak nitelendirilebilecek bir konuşma yapmıştır.<sup>17</sup> Böyle davranmasının nedeni, protokollere karşı gitgide artan eleştirilere son vermek, en azından bunları sınırlamak olsa gerekir. Söz konusu konuşmanın bir özeti aşağıdadır.

Başkan Sarkisyan protokollerin Türkiye'ye teslim olma anlaşması veya stratejik ortaklık için bir antlaşma olmadığını ifade ederek, protokollerin ne çok önemsenmesi ne de çok küçümsenmesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Türkiye ile her sorunu çözmek veya Türkiye'nin dostu olmak gibi bir amaçları olmadığını, ancak bir diyaloga girebilmek için gerekli ortamı yaratmaya çalıştıklarını, zira Türkiye ile normal ilişkiler kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ardından da, Ermenistan'ın Türkiye'den her istediğini alamadığı hakkındaki eleştirilere cevaben, protokollerin sadece Ermenistan taleplerini içermesi gerektiğini düşünenlerin biraz gerçekçi olması gerektiğini, zira bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Protokollerin Ermenistan için bazı riskler taşıyabileceğini kabul etmiş ancak her konuda risk olabileceğini de eklemiştir.

15 "Armenian FM Under Fire", RFE/RL , 1 Ekim 2009.

16 "President of Armenia Serzh Sargsyan Forms "Public Council" RFE/RL, 12 Mart 2009.

17 Ermeniceden başka bir dile tam çevirisine rastlamadığımız bu konuşma için şu kaynaklardan yararlanılmış bulunuyoruz. "Sarkisian Defends Landmark Deal With Turkey", REF/ER, 30 Eylül 2009; " Serzh Sargsyan: Some Points of Protocols Result of Compromise", News.am, 30 Eylül 2009;"Serge Sargsyan Revealed"; Armenews, 1 Ekim 2009. " Serge Sarkisian: "Je suis prêt à payer le prix", Lartig, 30 Eylül 2009;



Sarkisyan protokollerde bir önkoşul olmadığını, ancak taraflar arasında bir uzlaşma sonucu ortaya çıktıklarını belirtmiş, diğer yandan Türk-Ermeni diyalogunun dış baskılar sonunda gerçekleşmediğini de vurgulamıştır.

Ermenistan Devlet Başkanı “soykırım” konusunda Türkiye ile ilişki kurmanın Ermeni Soykırımı’nı unutmak anlamına gelmediğini yüzlerce defa söylediğini, Ermeni Soykırımı’nı tanıma sürecinde bir yavaşlama olsa bile, bunun protokollerin imzalanmasından değil, bunu bahane edenlerin gerekli çabayı göstermemelerinden ileri geleceğini, kendisinin protokollerin imzalanmasının Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasını kolaylaştıracağını iddia etmediğini, aksine soykırımı inkâr edenlerin bu protokollere gönderme yapacaklarını, o nedenle soykırımın tanınması konusunda kendilerinin daha ısrarcı olması ve daha fazla çaba harcaması gerektiğini, protokollerin imzalanmasının soykırımın tanıma sürecinin hızını azaltsa bile bu konuda Türkiye içindeki tartışmayı arttıracığını söylemiş ve “Bizim için önemli olan nedir? Ermeni Soykırımı’nın bir ülke tarafından kabul edilmesi mi veya Türkiye’nin, soykırım sözcüğünün kullanılmasını suç olarak kabul eden kanunu iptal etmesi mi?” demiştir. Bilimsel Alt Komite’de (Tarihî Boyut Alt Komisyonunu kastediyor) Türk tarafının Ermeni Soykırımı konusunu tartışmaya açması olasılığını reddetmediğini söyleyen Sarkisyan, Alt Komisyondaki Ermeni bilim adamlarının, bu girişimi püskürtecek inandırıcı karşı görüşler bulmaları gerektiğini belirtmiştir.

İki ülke arasındaki sınırların tanınması konusunda Sarkisyan, Sovyetler Birliği’nin Kars Antlaşması’nı beş kez tanıdığını ve Ermenistan’ın 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu’na katılırken Sovyetler Birliği tarafından imzalanan tüm anlaşmalara riayet edeceğini taahhüt ettiğini söylemiş, ancak bu sözleriyle çelişki teşkil edecek şekilde, protokollerin Ermenistan’ı Kars Antlaşması’nı tanımaya zorlamadığını da ileri sürmüştür.

Ermenistan Devlet Başkanı, protokollerle Karabağ Sorunu arasında bir bağ bulunduğunu reddetmiş, Ermenistan’ın Karabağ konusunda Azerbaycan’a ek bazı tavizler vermesi karşılığında Türkiye’nin Ermenistan ile barış yapmaya razı olduğu iddialarını gülünç olarak nitelendirmiş ve kendilerinin Karabağ politikasının Başkan Koçaryan döneminin politikasıyla farklı olmadığını ileri sürmüştür. Türklerin Karabağ Sorunu ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin aynı zamanda çözümlenmesini söyleyebileceğini, ancak bunun onların (Türklerin) isteği olduğunu, uluslararası toplumun Karabağ Sorunu ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ortak yanı bulunmadığını birçok kez belirttiğini ifade etmiştir.

Sarkisyan, sınırların açılmasının Türkiye’nin Ermenistan’da ekonomik yayılmasına neden olacağından korkanlar olduğunu, bu görüşü paylaşmadığını, uzmanların

sınırların açılmasının Türklerden ziyade Ermeni üreticilere olanak sağlayacağını söylediğini, zira Türkler için üç milyonluk, Ermeni üreticiler içinse 23 misli büyüklüğünde 70 milyonluk bir pazarın söz konusu olduğunu, ayrıca ucuz Türk mallarının Ermeni pazarlarına girmesi için devamlı bir korku bulunduğunu, bunun Ermeni pazarlarında ucuz mal istenmediği gibi bir kanı doğurduğunu, diğer yandan neden kimsenin İran'ın ekonomik yayılmasından korkmadığına şaşıtığını ifade etmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı'nın bu konuşma sırasındaki en önemli sözleri ise, Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesinin bir bedeli olduğu ve kendisinin bu bedeli ödemeye hazır bulunduğuudur.

Halk Konseyi, yapılan oylamada 26 olumlu 2 çekimser oyla protokollerin imzalanmasını onaylamıştır. 6 üye oylamaya katılmamıştır.<sup>18</sup> Bu vesileyle Halk Konseyi'nin bir danışma organı olduğunu, kararlarının bağlayıcı bir yönü bulunmadığını ve protokoller konusunda karar yetkisinin Ermenistan Parlamentosu'nda bulunduğunu belirttim.

## 5. Ecmiyazin Baş Patrikliği Yüksek Ruhani Konseyinin Bildirisi

Büyük çoğunluğu Gregoryen mezhebinde olan Ermeniler iki baş patrikliğe bağlıdır. Bunlardan birincisi Erivan yakınlarındaki Ecmiyazin şehrinde yerleşik Baş Patriklik'dir. İkincisi ise, Beyrut yakınlarında Antelias'taki Kilikya Baş Patrikliği'dir. Ecmiyazin, Antelias'a göre ruhani üstünlüğe sahiptir; ancak her işlerinde Ecmiyazin'den bağımsızdır. Antelias'ın Diaspora'nın Baş Patrikliği olduğu gibi genel bir kanı varsa da bu doğru değildir. Diasporanın çoğunluğu Ecmiyazin'e bağlıdır. Türkiye Ermeni Kilisesi de Ecmiyazin'e bağlıdır.

Antelias veya Kilikya Baş Patrikliği'nin protokoller karşısındaki tutumunu ileride Diaspora Ermenileri bahsinde göreceğiz.

Başkan Sarkisyan'ın Ecmiyazin Baş Patriği Kerekin II ile görüşmesinden sonra<sup>19</sup> Baş Patriklik Yüksek Ruhani Konseyi 30 Eylül'de yayımladığı bir bildiride, bölge güvenliği, barışın korunması ve bölgede işbirliğinin gelişmesi için Türkiye ile Ermenistan arasında önkoşulsuz diplomatik ilişki kurulması ve iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecini memnuniyetle karşıladığını bildirmiştir. Bildiride, bu süreç ile ilgili olarak Ermeniler arasında sürmekte olan tartışmaların olumlu olarak değerlendirildiği ifade edildikten sonra, Ermeni halkının Türkiye ile yaşadığı acı tarihî deneyimler, Türkiye'nin Ermeni Soykırımı'nı inkâr eden resmî politikası,

18 "PCA for Armenian-Turkish Protocols", News.am. 30 Eylül 2009.

19 "Sarkisian to Visit Diaspora to Muster Support for Protocols", Asbarez, 24 Eylül 2009.

Ermenistan'a karşı hoşgörüsüz tutumu gibi bazı deyimlerle Türkiye yerilmiştir. Ardından Ermeni Soykırımı'nın tartışılmaz bir gerçek olduğu belirtilmiş ve protokollerle ilgili olmayan Karabağ konusuna geçilerek, Karabağ Cumhuriyeti'nin ve bağımsız Karabağlıların da "self determinasyon" hakkında bahsedilmiştir. Bildiride, sorunlara karşı tüm Ermeni halkının kutuplaşmadan uzak durarak birliğini koruması da vurgulanmıştır.

## B. ERMENİ SİYASİ PARTİLERİNİN TUTUMU

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller için Ermeni siyasi partilerinin genel tutumu, birkaç istisnaya, Hükümet koalisyonunu oluşturan partilerin, bazı çekincelerle de olsa protokollere taraflar olması, muhalefet partilerinin ise aralarında bazı farklarla, protokollere karşı çıkmalarıdır. Başlıca siyasi partilerin bu konudaki tutumları aşağıda özetlenmiştir:

### 1. Cumhuriyetçi Parti

Ermenistan Parlamentosu'ndaki 131 sandalyeden 64'üne sahip, hükümet koalisyonunun büyük ortağı olan ve Serj Sarkisyan'ın başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Parti, protokolleri desteklemektedir.

Ancak bu desteğin, partinin Türkiye taraftarı gibi algılanmasının önüne geçmek için, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin bölgedeki tüm ülkeler için gerekli olduğu, Ermenistan'ın hiçbir zaman tek yanlı taviz vermeyeceği, Ermenistan için her türlü önkoşulun kabul edilmez olduğu, Türkiye dahil, Ermenistan'ın kimseden ultimatoma kabul etmeyeceği, ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanıması önkoşulunu ileri sürebileceğini ancak bölgenin güvenliği için bunu yapmadığı gibi bir söylem kullanılmıştır.<sup>20</sup> Protokollere karşı olanların ileri sürdüğü hususlar Cumhuriyetçi Parti üyelerini de etkilemiş olmalı ki, Başkan Sarkisyan partiyi ziyaret ederek protokol hakkında açıklamalarda bulunmuştur.<sup>21</sup>

### 2. Müreffeh Ermenistan Partisi

12 Mayıs 2007 parlamento seçimlerinden önce kurulmuş olan ve genelde eski Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın etkisi altında bulunduğu söylenen, hükümet koalisyonunun ikinci partisi olan Müreffeh Ermenistan Partisi de protokolleri

20 "Armenia Not To Allow Any Country Throwing Around", PanArmenian.Net, 29 Ekim 2009.

21 "Ruling Party Members Concerned About Turkish Diplomacy", RFE/RL, 29 Eylül 2009

desteklemektedir. Parti Birinci Protokolle Ermenistan'ın Türkiye ile önkoşulsuz ilişki kurduğunu, ayrıca bu olgunun Ermeni Soykırımı'nın tanınmasını kolaylaştırabileceğini, diğer yandan Hükümetler Arası Komisyonun, soykırım konusu dâhil, iki ülke arasında tartışmalı konuların ele alınmasına imkân vereceğini bildirmiş ancak protokollerde Karabağ konusuna değinilmemiş olmasını eleştirmiştir.<sup>22</sup>

### 3. Hukuk Devleti Partisi

Hükümet koalisyonunun üçüncü partisi olan ve 2007 seçimlerinde 9 sandalye kazanmış bulunan, adı Hukuk Devleti olarak çevrilebilecek Orinats Yerkir Partisi, protokolleri tam olarak desteklediğini bildirmiştir.<sup>23</sup>

### 4. Ermenistan Milli Kongresi

1991–1998 yılları arasında Devlet Başkanlığı yapmış olan Levon Ter Petrosyan tarafından kurulan ve Ermenistan'daki en büyük muhalefet partisi olan Ermenistan Milli Kongresi, sonradan kurulduğu için parlamentoda temsil edilmemektedir. 19 Şubat 2009'da yapılan başkanlık seçimlerinde Ter Petrosyan, oyların % 21,5'ini almıştır (Sarkisyan % 52,8).

Protokollerin parafe edildiğinin açıklanmasından sonra Ermenistan Milli Kongresi bu konudaki tutumunu bir bildiriyle açıklanmıştır.<sup>24</sup> Bildiride özetle, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin, iki ülkenin halklarının, bölgesel barış ve güvenliğin yararına olduğu, bu protokollerin Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulması ve genelde ilişkiler için dev bir adım oluşturduğu, soykırım gerçeğini sorgulayacağı için bir tarihçiler komisyonu kurulmasının kabul edilemez olduğu, protokollerin meclis onayından sonra yürürlüğe girmesinin Ankara'nın, Karabağ Sorunu'nun çözümlenmediğini ileri sürerek, bu onayı belirsiz bir süre için ertelemek olanağı olduğu ifade edilmiştir. Kısaca Ermenistan Milli Kongresi protokolleri olumlu karşılamakla beraber, tarih komisyonuna şiddetle itiraz ile Türkiye'nin protokolleri onaylamasının Karabağ Sorunu'na bağlanmasından endişe etmektedir.

Söz konusu parti bundan sonraki söyleminde, protokolleri olumlu karşıladığı olgusunu arka plana iterek veya bu konuya değinmeyerek daha ziyade tarih

22 <http://www.iragir.am/scr/index.php?id=Irahos!!politics&pid=15086>

23 "Orinats Yerkir Supports Government's Position on Armenian-Turkish Protocols", ParArmenian.Net, 15 Eylül 2009.

24 "Armenian National Congress Concerned About Protocol Ratification Process", <http://hetq.am/en/politics/anc-4/>, 2 Eylül 2009

komisyonu ve protokollerin Karabağ sorununa etkileri üzerindeki eleştirilerini ön plana çıkarmış ve böylelikle protokoller Sarkisyan idaresine karşı muhalefetinin önemli öğelerinden birisi haline getirmeye çalışmıştır. Bu arada Ermenistan Milli Kongresi, Sarkisyan'ın 16 Eylül'de protokoller hakkında bilgi vermek üzere siyasi partilerle yaptığı toplantıya katılmamıştır.

Kongre, protokollerin 10 Ekim'de Zürih'te imzalanmasından sonra Sarkisyan'a karşı eleştirilerini arttırmıştır. 12 Ekim'de yayımlanan bir bildiri<sup>25</sup> "Zürih" ihanetinden bahsedilmiş, tarih komisyonunun kurulması karşılığında sınırın açılmasının sağlandığı, böylelikle dünya önünde soykırımın şüpheye düşürüldüğü, Türkiye'nin istediğini aldığı, Türkiye'nin protokoller imzalanmadan önce de, sonra da sınırların açılmasını Karabağ Sorunu'na bağladığı, son on yılın Koçaryan-Sarkisyan politikasının, soykırım sorununu Ermenistan'ın dış politika gündemine koymakla pazarlık konusu haline getirdiği belirtilmiştir. Son olarak, "bu ulusal olmayan" sürece son verilmesinin tek yolunun Serj Sarkisyan'ın istifası olduğu ileri sürülmüştür.

Ancak Ter Petrosyan 11 Kasım 2009 tarihinde yaptığı bir konuşmayla<sup>26</sup> yukarıda belirttiğimiz tutumunu değiştirmiştir.

Önce, ilke olarak, Serj Sarkisyan'ın başkanlığının yassallığını tanımıştır. Hatırlanacağı üzere 19 Şubat 2008 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerine, hile yapıldığı ileri sürülerek, muhalefet partileri tarafından itiraz edilmiş, bu arada Erivan'da büyük gösteriler yapılmış, güvenlik güçlerinin müdahalesi üzerine biri polis 10 kişi ölmüş, çok sayıda kişi tutuklanmış ancak gösteriler aylarca sürmüştü.<sup>27</sup> Bu süreçte Ter Petrosyan ve taraftarları Sarkisyan'ın istifasını ve seçimlerin yenilenmesini istemişler ve kendisiyle diyaloga girmekten kaçınmışlardı. Bu kez Ter Petrosyan'ın Sarkisyan'ın yasallığını tanınması ve "kendisini 21. yüzyıla lâyük bir şekilde, kararlı ve gerçekçi bir devlet olarak dünyaya takdim ettiğini" söylemesi, protokoller nedeniyle hayli yıpranmış olan Ermenistan Devlet Başkanı'na yeni bir güç vermiş bulunmaktadır. Ter Petrosyan'ın böyle yapmakla, Sarkisyan'dan ziyade protokoller kurtarmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ter Petrosyan başkanlığı dönemimde (1991-1998) Karabağ Sorunu'nun çözümlenmesi ve Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasına, ardılı Koçaryan'dan çok daha fazla çalışmış hatta Karabağ Sorunu nedeniyle parlamento ile ters düştüğü için istifa etmişti.

Ter Petrosyan 11 Kasım konuşmasında, protokoller konusunda, başta Taşnaklar olmak üzere, diğer aşırı milliyetçi çevreleri şiddetle eleştirmiştir. Bu eleştirilerin

25 Noyan Tapan, 13 Ekim 2009.

26 "Ter-Petrosian Reaches Out to Sarkisian, Blasts "Extreme Nationalists", RFE/RL, 11 Kasım 2008.

27 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, "Ermeni Araştırmaları" Sayı 39, ss.37-40

başında aşırı milliyetçilerin sık olarak başvurdukları ve Türkiye'den toprak taleplerinin temelini oluşturan “tarihî haklar” kavramı gelmektedir. Ter Petrosyan, haklı olarak, ne uluslararası ilişkilerin ne de uluslararası hukukun böyle bir kavramı kabul ettiğini söylemiştir. Diğer yandan Türkiye'nin, Doğu Anadolu üzerindeki Ermeni toprak taleplerini bertaraf etmeden Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmeyeceğini de ifade etmiştir. Taşnakların ve diğer aşırı milliyetçilerin, Türkiye ile normal ilişki kurulmasını, bu ülkenin “kayıtsız şartsız teslim olmasına” bağladıklarını, ancak Türkiye'nin “teslim olmaya” niyetli görünmediği, bunun ise Taşnakların ve diğerlerinin Türkiye ile normal ilişki kurulmasının tamamen aleyhinde olduklarını gösterdiğini ifade etmiştir. Bu arada Türkiye-Ermenistan sınırını ilk tanıyanın Sarkisyan değil, 1920 yılında Gümrü Antlaşması'nı imzalayan Taşnaklar olduğunu, Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ilk vazgeçenin de Sarkisyan değil, Koçaryan olduğunu belirtmiştir.

Ter Petrosyan'ın protokoller konusunda eleştirdiği tek husus Tarihî Boyut Alt Komisyonu'dur.

Bu alt komisyonun “Ermeni Soykırımı gerçeğini şüpheye düşüreceği ve soykırımın uluslararası alanda tanınması sürecini durduracağı” kanısındadır. Diğer yandan bunun Ermeni Diasporası'na vurulmuş büyük bir psikolojik darbe olduğunu söylemiştir. Ter Petrosyan ayrıca Türkiye'nin, ikili ilişkilerin normalleşmesini, Karabağ Sorunu'nun Azerbaycan lehine çözümlenmesi koşuluna bağlayacağını da ifade etmiştir.

Ter Petrosyan son olarak Sarkisyan'ın, Ermenistan içinde yasallık eksikliğini giderebilmek için Batılıların desteğini aradığını ve bu nedenle de Türklere affedilemez tavizler verdiğini söylemiştir.

Kısaca, Tarihsel Boyut Alt Komisyonu ve Türkiye'nin ilişkilerin normale dönmesini Karabağ Sorunu'na bağlaması hariç, Ter Petrosyan protokollerin lehinde düşünmektedir. Bu durum Serj Sarkisyan'ın ülke içindeki durumunu güçlendirmiştir.

## 5. Ermenistan Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi)

Ermenistan Devrimci Federasyonu veya kısaca Taşnak Partisi yukarıda değinilen ve hiçbir hukuksal temeli olmayan Ermenistan'ın “tarihî hakları”nın ve yine hukuksal değeri bulunmayan Ermenistan halkı için adaletin yerine getirilmesi fikirlerinin şampiyonu ve ısrarlı takipçisidir. Bilindiği üzere bu deyimler, günümüz Türkiye'sinden Ermenistan'a, Başkan Wilson'un saptadığı ölçülerde toprak verilmesi, ayrıca “soykırım” a uğramış kişilere (onların mirasçılara) tazminat

ödenmesi, tehcire uğrayan kişilerin geride bıraktıkları malların onların mirasçılarına iadesi ve bunlardan önce de günümüz Türkiye'sinin "soykırım"ı kabul etmesi ve özür dilemesi gibi hususların ileri sürülmesine olanak sağlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan tüm sorunların savaş sonrasında yapılmış antlaşmalarla çözümlendiği (Ermenistan için bunlar Kars ve Lozan antlaşmalarıdır) Taşnakları ilgilendirmemektedir. Onların saati 1918 yılında durmuş gibidir.

Bu aşırı tutum Ermenistan'da, az sayıda da olsa, Taşnakların daima taraftarı olmasını sağlamıştır. Ciddi bir kimlik bunalımı geçiren Diaspora'da ise Taşnaklar, aşırı tutumlarının yarattığı cazibe ile başlıca siyasi güç olmuşlardır. Konuya bu açıdan bakıldığında Türkiye-Ermenistan protokolleri, başta mevcut sınırların tanınması ve Tarihsel Boyut Alt Komisyonu olmak üzere, Taşnakların hiçbir şekilde kabul edemeyeceği hususlar içermektedir. O nedenle Taşnak Partisi, hem Ermenistan'da hem de Diaspora'da protokollere derhal tepki göstermiş, adeta savaş ilan etmiştir. Bu arada geçen Nisan ayında, Türkiye ile Ermenistan'ın bir yol haritası üzerinde mutabık kaldığının açıklanması üzerine Taşnakların hükümet koalisyonundan çekildiklerini de hatırlatalım.<sup>28</sup>

Protokollerin metninin yayımlanmasından bir gün sonra, 1 Eylül 2009 tarihinde Erivan'daki Taşnak Partisi bir bildiri yayımlayarak<sup>29</sup> Ermenistan ve Ermenilerin birçok tehdit ve tehlike dolu yeni bir döneme girdiğini belirttiikten sonra partinin tutumunu şu şekilde belirlemiştir:

**a.** Ermenistan ve Türkiye, komşu ülkeler olarak, ilişkilerini normalleştirmek için gerekli adımları atmalıdırlar. Bununla beraber, iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması ancak Türkiye'nin Ermeni Soykırımını tanıması ve Ermeni halkının hakları iade etmesiyle mümkündür. Önkoşul olmadan ilişkiler kurulması ve ablukanın kaldırılması ancak ilk adımlardır.

Bu konuda dikkat edilecek husus, Taşnakların iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması ve sınırların açılmasının (ambargonun kalkmasının) barış yapıldığı anlamına gelmemesidir. Barış için "Ermeni halkının haklarının iadesi", diğer bir deyimle, yukarıda değindiğimiz gibi, Ermenistan'a toprak verilmesi, tehcire uğrayanların mirasçılarının tazminat ödenmesi ve mallarının iadesi gerekmektedir.

**b.** Ermenistan'ın ön koşulsuz ilişki kurulmasını önermesi Türkiye'ye verilmiş önemli bir taviz olarak değerlendirilmektedir.

28 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 32, s21,22

29 "ARF Bureau Issues Announcement on Protocols", The Armenian Weekly, 1 Eylül 2009

c. Ermenistan'ın egemenliği ve bekası ile gelecek kuşakların milli hakları pahasına Türkiye ile ilişkiler kurulmasının kabul edilemez olduğu ileri sürülmektedir.

Burada ifade edilmek istenen husus Türkiye ile mevcut sınırın tanınmasının ve ayrıca Tarihsel Boyut Alt Komisyonu kurulmasının Ermenistan'ın egemenliği ve bekasına aykırı olduğudur. “Gelecek kuşakların milli hakları”ndan kastedilen ise bugün Ermenistan'ın Türkiye'den toprak ve tazminat alacak gücü olmamasına karşın gelecekte Ermenilerin böyle bir duruma gelebilecekleri, diğer bir deyimle Ermenistan güçlenirken Türkiye'nin zayıflayabileceği, o nedenle şimdiden “gelecek kuşakların milli hakları”nın zedelenmemesi gerektirir.

Taşnak Bildirisi'nde ayrıca protokollerin Türkiye'nin iyi bilinen ön koşullarını içerdiği, bunların Ermeni Soykırımı gerçeğini tartışmaya açmak ve (yukarıda değindiğimiz) Ermeni halkının kuşku götürmeyen haklarını geçersiz kılmak olduğu, ayrıca Türkiye Azerbaycan'ın çıkarlarına ters düşecek bir adım atmayacağını belirttiğinden, Karabağ Sorunu'nun da üçüncü bir önkoşul haline getirilmiş bulunduğu ileri sürülmektedir.

Bildiride, Ermeni Devrimci Federasyonu'nun bu durumu dikkate alarak, ülke içindeki tartışmalar aşamasında, protokolleri etkisiz kılmak amacıyla içerdikleri tehlikeleri ortaya atmak için her türlü olanağı kullanacağı ifade edilmekte ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri sürecinin olumsuz sonuçlarının gerektiği gibi değerlendirilmesi için Ermeni halkına ve Ermenistan'daki siyasi güçlere çağrıda bulunmaktadır.

Bu bildiriye izleyen dönemde Ermenistan'daki Taşnak Partisi her fırsatta yukarıdaki hususları kamuoyunun dikkatine getirmek için çaba harcamıştır. Bunu Taşnak ileri gelenlerinin sık sık yaptıkları konuşmalarda ve Taşnak basınında görmek mümkündür. Ancak daha fazla dikkat çekebilmek amacıyla gösteriler de düzenlenmiştir. Bunlardan 9 Ekim 2009 tarihine çok sayıda katılım olmuş,<sup>30</sup> kişiler ellerinde “Protokollere Hayır”, “Türkiye'ye Tavizlere Hayır” ve “Ön koşullara Hayır” yazılı pankartlarla Başkanlık Sarayı'ndan Soykırım Anıtı'na kadar yürümüşlerdir.<sup>31</sup> Diğer yandan, yine kamuoyunun dikkatini çekebilmek için, Erivan'da Dışişleri Bakanlığı binasının karşısında elli kişilik bir grup açlık grevi yapmıştır. Bu kişilerin iki gün grev yaptıkları, sonra yerlerini başkalarının aldığı anlaşılmaktadır.<sup>32</sup>

30 Katılanların sayısı hakkında çok değişik rakamlar verilmektedir. Bunlar 60.000 ile (Asbarez 9 Ekim 2009), 4-5 bin (PanArmenian.net 9 ekim 2009) arasında değişmektedir.

31 “Demonstration in Yerevan. Protesting Against RA-Turkish Protocols”, PanArmenian.Net, 9 Ekim 2009.

32 “Armenian Politics Stagnate While Threat to Statehood Looms”, Hairenik.com/weekly, 23 Eylül 2009



Diğer yandan, protokoller için günah keçisi olarak Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan seçilmiş ve adı geçen istifası istenmiştir. Buna karşın Devlet Başkanı Sarkisyan'ın istifasının şimdilik istenmediği ancak bunun ihtimal dışı olmadığı da belirtilmiştir.<sup>33</sup> Aslında istifa konusunun Sarkisyan'a karşı bir tehdit olarak kullanılmak istendiği açıktır. Ne var ki oyların % 52'si ile seçilmiş ve Parlamento'da da geniş desteğe sahip Devlet Başkanı'nın bu tür tehditlerden çekinmesi beklenmemektedir. Meslekten diplomat olan Dışişleri Bakanı'nın durumu ise farklıdır. Koalisyonun büyük ortağı olan Cumhuriyetçi Parti Başkan Yardımcısı Razmik Zohrabiyan, Taşnakların iddialarını reddederek Dışişleri Bakanı'nın hükümetin politikasını uyguladığını söylemiş<sup>34</sup> ve Nalbantyan'ın üzerindeki baskıyı hafifletmiştir.

Taşnak partisi, 12 diğer parti ile birlikte 6 Ekim 2009 tarihinde protokoller aleyhinde bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiriye yer alan hususlar, ana hatları itibariyle, yukarıda değindiğimiz Taşnakların 1 Eylül 2009 tarihli bildirisindekilerin aynıdır.<sup>35</sup> Söz konusu 12 parti arasında sadece Miras Partisi parlamentoda temsil edilmektedir. Bu partiler ve bazı sivil toplum kuruluşları 9 Nisan 2009 tarihinde Başkan Sarkisyan'a bir mektup göndererek protokollerin imzalanmamasını istemişlerdir.<sup>36</sup> Taşnaklar Protokollerin imzalanmasından sonra 12 Ekim 2009 tarihinde bir bildiri yayınlayarak bilinen görüşlerini tekrarlamışlar ve Ermenistan'ın karşılaşılabileceği tehditleri önleyebilmek üzere, protokollerin Ermenistan Parlamentosu tarafından tasdik edilmesini engellemeye mecbur olduklarını belirtmişlerdir.<sup>37</sup>

## 6. Miras Partisi

Ermenistan Miras Partisi 2007 Parlamento seçimlerinden önce kurulmuştur. Parlamentoda 7 sandalyesi vardır. Lideri olan Raffi Hovannissian, Amerikan Ermenisi olup Ermenistan'ın ilk Dışişleri Bakanı'dır. Türkiye'ye karşı gayet sert bir politika izlemek istediği için zamanın Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan tarafından 1992 yılında görevden alınmıştır. Miras Partisi, bir yönüyle Diaspora'nın partisidir, ancak Diaspora'ya hâkim olan Taşnaklardan ayrı kimliğe sahiptir. Türkiye ve Türklere karşı olmada Taşnaklardan bir farkı yoktur. Taşnakların protokolleri eleştirilerine katılmaktadır.

33 "Dashnaks Not Seeking Sarkisian's Resignation", Armenianliberty.org, 8 Eylül 2009

34 "Le parti Dashnak isolé quant à ses critiques sur la Turquie et le Karabakh", Armenews, 3 Eylül 2009.

35 "ARF Initiates Multy-Party Anti-Protocol Announcement", Asbarez, 6 Ekim 2009,

36 "Participants of October 9 March in Yerevan Call on Armenian President not to Sign Armenia-Turkey Protocols", Noyan Tapan, 9 Ekim 2009.

37 "ARF: We Will Use all Political Means to Ensure Failure of Protocols Ratification Process", Hairenik.com/weekly, 12 Ekim 2009

Miras Partisi protokoller açıklandıktan sonra bunların referanduma sunulmasını ve Başkan Sarkisyan'a güvenilip güvenilmeyeceği hususunda da referandum yapılmasını istemiş<sup>38</sup> ancak koalisyonun büyük ortağı Cumhuriyetçi Parti bu teklifi reddetmişti.<sup>39</sup> Bir süre sonra da protokollerin anayasaya uygunluğunun görüşülmesini Anayasa Mahkemesi'nden talep etmiştir.<sup>40</sup>

Miras Partisinin protokole karşı olma nedenlerinden biri de yürürlüğe girdikleri takdirde bunun Diaspora'nın Ermenistan'a yaptığı mali yardımları ve siyasi desteği etkilemesi olasılığıdır. Miras Partisi zaman zaman protokollere karşı yürüyüşler de düzenlemektedir. Ekim ayı sonundaki yürüyüşlerden birine sadece 15 kişinin katılması özellikle dikkati çekmiştir.<sup>41</sup> Bu durum son zamanlarda söz konusu partideki iç çekişmelerle de açıklanabilir. Parti lideri Raffi Hovannissian'ın, nedenini açıklamadan milletvekilliğinden istifa etmesi, sonra fikir değiştirerek istifasını geri alması bu çekişmelerin bir sonucudur.

Son olarak Miras Partisi Ermenistan'da "Soykırım Kurbanlarını Anma Günü" olan 24 Nisan'ın aynı zamanda "Anavatan'dan Mahrum Kalmayı Kınama" günü olarak ilan edilmesini isteyen bir kanun önerisini parlamentoya vermiştir.<sup>42</sup> Buradaki "Anavatan" deyiimiyle Doğu Anadolu kastedilmektedir.

#### 4- DİASPORA'DA GELİŞMELER

31 Ağustos 2009 tarihinde protokollerin metinlerinin yayımlanmasından sonra başlıca Diaspora örgütleri bu konudaki tepkilerini açıklamaya başlamışlardır. Bu tepkileri, Diaspora'nın yoğun olduğu ABD ve Avrupa ülkeleri itibarıyla aşağıda özetliyoruz.

##### 1. A.B.D

Ermeni Diasporası'nın en örgütlü olduğu, dolayısıyla da en faal olduğu ülke ABD'dir.

Daha ziyade zengin Ermenilerce desteklenen ve ABD hükümetleriyle iyi geçinmeye özellikle önem veren, aynı zamanda Ermenistan'daki hükümet

38 "Le parti Héritage d'opposition a réagi aux protocoles arméno-turcs", Armenews, 10 Eylül 2009.

39 "Armenian Politics Stagnate While Threat to Statehood Looms", Hairenik.com/weekly, 23 Eylül 2009.

40 "Heritage Party Applies to Constitutional Court With Initiative to Organize Discussion on Initial Armenian- Turkish Protocols", Arminfo 23 Eylül 2009

41 "Heritage Holding Anti-Ratification Rally Once Again", PanArmenian.Net, 29 Ekim 2009

42 Noyan Tapan, "Zharangutiun Proposes Marking April 24 also as Condemnation Day of Homeland Deprivation", 2 Kasım 2009

çevreleriyle de iyi ilişkiler içinde olan Armenian Assembly of America (AAA) 2 Eylül'de bir basın bildirisi yayımlayarak,<sup>43</sup> Amerikan Hükümeti'nin Türkiye-Ermenistan sorunlarına yaklaşımı çerçevesinde protokolleri incelemiş ve bu arada Türkiye'yi, sözünü tutmadığını ileri sürerek eleştirmiştir. AAA bu eleştiriye kendi görüşlerini açıkça katmamış; ancak bildiriye önköşulsüz olarak Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinin desteklendiği ve protokollerin bu yönde önemli bir adım olduğu belirtildiğinden, aslında protokollerden yana olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu örgüt, bu çekingen tutumuna rağmen, Taşnakların eleştirisinden kurtulamamıştır.<sup>44</sup>

Diaspora'nın en zengin örgütü olarak bilinen ve ilke olarak eğitim ve hayır işleri alanında faaliyet gösterdiği iddia edilen Armenian General Benevolent Union (AGBU) 12 Eylül'de bir bildiri yayımlayarak, Türkiye'ye karşı izlenecek politikanın, Ermeni milletinin temel ve tarihî haklarının aleyhinde olmaması ve soykırımın uluslararası tanınmasının diplomatik mülahazalara kurban edilmemesi gerektiğini ifade etmiş; ancak Ermeni milletinin haklarının korunması, tarihî ve kültürel haklarının savunulması için "Anavatan"ın desteklendiği belirtilmiştir.<sup>45</sup> Bu bildiri AGBU'nun aslında protokollerden memnun olmadığını ancak bu konuda Ermenistan Hükümeti'ni eleştirmek de istemediğini düşündürmektedir.

Taşnaklara gelince, bu partinin ABD'de batı ve doğu yakaları için ayrı ayrı olmak üzere kolları mevcuttur. Bunlar protokoller aleyhinde bildirimler yayımlamışlardır.<sup>46</sup> Ancak Taşnaklar bu tür faaliyetlerini daha ziyade, bir sivil toplum kuruluşu olan, Amerika Ermeni Mili Komitesi (Armenian National Committee of America = ANCA) aracılığıyla yürütmektedirler. ANCA protokollerin metinlerinin yayımlamasından hemen sonra 1 Eylül'de Kongre üyelerine bir mektup göndererek protokoller hakkındaki çekinceler ve endişelerini belirtmiştir.<sup>47</sup> ANCA İcra Direktörü Aram Hamparyan tarafından imzalanan bu mektupta, Ermeni Soykırımı tarihî gerçeğine dayanmadığı için Türkiye ile normal ilişkiler kuran bu girişimin çok sürmeyeceği ifade edildikten sonra kongre üyelerinden şunlar istenmiştir:

- ABD Başkanı'nın Ermeni Soykırımı'nı tanımak vaadini yerine getirmeye ikna edilmesi

- ABD Hükümeti'nin, Ermeni Soykırımı konusunun tarih komisyonuna gönderilmesini hiçbir şekilde kabul etmemesinin sağlanması

43 "Armenian Assembly of America, Press Release", 2 Eylül 2009. Web: [http:// www.aaainc.org](http://www.aaainc.org)

44 "As Community Unites, Armenian Assembly Steps Away", Asbarez, 18 Eylül 2009

45 "AGBU Central Board of Directors Issues Statement on Armenia-Turkey Protocols", Asbarez, 14 Eylül 2009

46 "ARF Western US Statement on Proposed Armenian-Turkey Protocols", Asbarez, 2 Eylül 2009.

47 Noyan Tapan, "ANCA Concerned With Protocols Initiated for Improving Armenian-Turkish Relations", 3 Eylül 2009.

- Taahhütlerini yerine getirmediği takdirde, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'yi sorumlu tutması
- ABD Kongresi'nin Ermeni Soykırım kararını ivedi olarak kabulü

ABD Hükümeti'nden sanki protokollere tarafmış gibi bazı isteklerde bulunulması gariptir.

ANCA Başkanı Ken Hachikian ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'a bir mektup göndererek,<sup>48</sup> özetle, bu tek taraflı protokoller hakkında Amerika'daki Ermeni toplumunun endişelerini bildirmiş ve protokoller kabul edildiği takdirde Ermeni Soykırımı gerçeğinin sorgulanacağını, Ermenistan'ın güvenliğinin tehdit edileceğini, Karabağ'ın özgürlüğünün tehlikeye atılacağını ve tüm Ermenilerin reddedilemez haklarının zarar göreceğini ifade etmiştir. Burada da garip olan husus, açıkça söylenmemiş olmakla beraber, Taşnakların ABD Hükümeti'nin Ermenistan'ın işlerine müdahale etmesini istemeleridir.

Taşnakların ABD Kongresi ve Hükümeti'ne bu girişimlerine bazı kongre üyeleri yardımcı olmuşlardır. Kongre'deki Ermeni Çıkarlarını Kollama Grubu (Armenian Congressional Caucus) eş başkanları olan Frank Pallone ve Mark Kirk bir bildiri yayımlayarak,<sup>49</sup> "Türkiye'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için işbirliğinde bulunmak isteğini endişe ile karşıladıklarını, Ermeni Soykırımı gibi bir tarihî olayın gözden geçirilmesi veya Karabağ barış sürecinin bu müzakerelere dâhil edilmesi için yapılacak girişimlerin görüşmelerin amacına ters olduğunu" bildirmişlerdir.

Taşnaklar hariç, ABD'deki başlıca Ermeni örgütleri Başkan Obama'ya 9 Eylül 2009 tarihinde bir mektup göndererek, Türkiye'nin daha önce taahhütlerini yerine getirmemiş olmasını dikkate alarak endişe duyduklarını, bu nedenle Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu kaldırması ve Ermenistan'la devamlı diplomatik ilişki kurması konusundaki taahhütlerini yerine getirmediği takdirde ABD'nin Türkiye'yi sorumlu tutmasını istemişlerdir. Bu mektup yukarıda değindiğimiz AGBU ve AAA başkanlarının yanında Doğu ve Batı Yakaları Başpiskoposları tarafından imzalanmıştır. Taşnakların bu girişime dâhil olmamaları, diğer örgütlerle olan uyumsuzlıklarından gelmektedir. Bu arada Türkiye'nin şimdiye kadar hangi taahhüdünü yerine getirmediği de anlaşılamamıştır. Maalesef Ermeni Diasporası en ciddi konularda dahi propaganda yapmak eğilimine mağlup olmaktadır.

48 "ANCA Calls on Hillary Clinton to Lift U.S. Pressure on Armenia", Armenian National Committee of America", Press Release, 30 Eylül 2009

49 "Congressional, Armenian-American Reactions to Protocols is Mixed", Washington Briefing, 4 Eylül 2009

Diğer yandan Ermeni Soykırımı'nın tanınması için 17 Mart 2009 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne verilmiş olan H.Res. 252 sayılı karar tasarısında ortak sunucuların sayısının artırılmasına çalışılmıştır. 3 Aralık 2009 tarihi itibarıyla ortak sunucu sayısı 135'tir. Temsilciler Meclisi'nde mutlak çoğunluk sayısı 218'dir.

Ayrıca aynı metin 21 Ekim 2009 tarihinde S.Res. 316 sayı altında Senato'ya da verilmiştir.

3 Aralık 2009'da ortak sunucu sayısı 7'dir. Bilindiği üzere Senato'da mutlak çoğunluk 51'dir.

Bu tasarılar söz konusu meclislerin dışişleri işlerine bakan komitelerine havale edilmiştir.

Senato Çoğunluk Sözcüsü (Senate Majority Leader) Harry Reid'in 19 Kasım'da Senato'daki karar tasarısına ortak sunucu olacağını belirtmesi<sup>50</sup> söz konusu tasarıların yeniden güncel olacağını işaretleri olarak sayılabilir.

Diaspora'daki Ermeni kiliseleri, özellikle Ecmiyazin'e bağlı olanlar, genel olarak günlük siyasetin dışında kalmaya çalışırlar. Buna karşın 24 Nisan öncesinde ve sonrasında soykırımı anma bahanesiyle Türkiye aleyhtarı faaliyetlerin merkezinde yer alırlar.

ABD'deki Ermeni kiliseleri, ülkenin coğrafyasına uygun bir şekilde Doğu ve Batı yakası "prelacy"lerine<sup>51</sup> ayrılır. Batı yakası prelacy'sinin başındaki Başpiskopos Muşeg Mardirossian öteden beri "siyasi" konularla ilgilenen bir kişidir. Protokollerin metinlerinin yayımlanmasından sonra kilise ileri gelenlerini ve ayrıca Taşnak Partisi temsilcilerini davet ederek protokoller konusunda bir toplantı yapmıştır. Burada yaptığı konuşmada, protokollerin teorik olarak iki ülkenin ilişkilerini normalleştirme gibi olumlu değişiklikler getirirse de sonuçta Ermeni halkının haklarını tehlikeye attığını söylemiştir.<sup>52</sup>

Bu arada ABD'deki bazı "bilimsel" Ermeni kuruluşlarının da protokollere karşı vaziyet aldığı görülmüştür. Militan Ermeni tarihçi ve diğer bilim adamlarını bünyesinde toplayan Zoryan Enstitüsü Direktörü Roger W. Smith, Başkan Sarkisyan'a bir mektup göndererek<sup>53</sup> tarihî boyut için kurulacak alt komisyonun

50 "Senate Majority Leader to Cosponsor Armenian Genocide Resolution", Asbarez, 19 Kasım 2009.

51 "Prelacy" başpiskoposluka eşdeğer bir dini makam

52 "Western Prelacy Hosts a Discussion on Armenia- Turkey Protocols", Western Prelacy News, 11 Eylül 2009

53 "Open Letter for the Protocols to Pres. Sargsyan from Prof. Roger W. Smith", <http://www.zoryaninstitute.org/> 30 Eylül 2009

bilim adamlarını endişeye sevk ettiğini, Ermenilerin soykırımı uğradığı hakkında geniş bir akademik konsensüs bulunduğunu, Türk arşivleri dahil diğer arşivlerin de bunu gösterdiğini, siyasi saiklerle kurulmuş bir komisyonun tarihî bir gerçek hakkında uzlaşmaya varacağına inançlarının olmadığını, tarih komisyonunun gelecekte soykırım yapmayı düşünenleri cesaretlendireceğini ifade etmiş ve protokolde tarih boyutuna ilişkin ifadelerin değiştirilmesini, bu yapılamıyorsa tarih boyutu tartışmasının ertelenmesini istemiştir.

Son yıllarda Ermeni ve Ermeni taraftarı tarihçilerin ve bu nitelikteki diğer bilim adamlarının, Ermenilerin soykırımı uğradığı hakkında geniş bir konsensüs bulunduğunu ve arşivlerin de bunu gösterdiğini ileri sürerek Ermeni soykırımı konusunda herhangi bir tartışmaya girmekten kaçındıkları görülmektedir. Smith'in mektubu bu eğilime uygundur. Ancak bunun da ötesinde Ermeni Soykırımı iddiaları konusunda, değil bir ortak bilimsel araştırma yapmak herhangi bir tartışmaya girmekten dahi çekinildiğini ortaya koymaktadır. Bunun nedeni ise ortak çalışma veya tartışmaların Ermenilerin savdukları savları çürüteceği korkusu olabilir. Zira tezleri gerçekten güçlü olanlar bunları tartışmaktan çekinmezler.

Zoryan Enstitüsü ile yakın bağları olan Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'nin<sup>54</sup> yeni Başkanı William Shabas da Başbakan Erdoğan ve Başkan Sarkisyan'a bir mektup göndererek "Ermeni soykırımının tanınması herhangi bir tarih komisyonunun varacağı olası bir sonuç değil, işe başlama noktası olmalıdır" demiştir.<sup>55</sup> Burada da Ermeni Soykırımı'nı tartışmaktan kaçınmak amacı gayet belirgindir.

Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'nin eski başkanları 3 Kasım 2009 tarihinde Başbakan Erdoğan'a bir mektup göndererek<sup>56</sup> Türkiye'nin de dâhil olacağı bir tarihî komisyona itiraz etmişler, buna neden olarak da Türkiye'nin Ermeni Soykırımı'nı inkar etmesini ve TCK'nın 301. maddesine göre soykırımı kabul etmenin suç sayılmasını göstermişlerdir. Diğer yandan Başbakan Erdoğan'ın tarih komisyonu soykırımı karar verirse bunu kabul etmeyeceğini söylediğini iddia etmişlerdir.

Aslında Başbakan bunun tamamen tersini söylemiştir. Diğer yandan TCK 301'inci maddesi Ermeni Soykırımı olduğunu iddia edenleri mahkûm etmemektedir. Kanun maddesinde soykırım sözcüğü dahi yoktur. Bu madde Türklüğü, Cumhuriyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, devletin yargı

54 Bu Birlik hakkında bakınız. Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 27-28, ss. 42-45

55 "The Politics Of Genocide And The Turkey-Armenia Protocols", Azd Daily, 31 Ekim 2009

56 "Former IAGS Presidents Consider Historical Commission an Attempt to Deny Armenian Genocide" The Armenian Weekly, 20 Kasım 2009

organlarını, askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayanlarla ilgilidir. Madde, eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamalarının suç oluşturmadığını açıkça belirtmektedir. Buna göre sadece aşağılama amacıyla soykırım iddiasında bulunan kişiler bu madde kapsamına girmektedir.

Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'nin eski başkanı sıfatıyla bu mektubu imzalayanlar arasında tanınmış bilim adamları<sup>57</sup> bulunmaktadır. Bu kişilerin, gerçekleri bu derecede çarpıtmaları hazindir.

Protokollere karşı gösteriler de düzenlenmiştir. 19 Eylül 2009 tarihinde bir Taşnak yan kuruluşu olan Ermeni Gençlik Federasyonu (Armenian Youth Federation), New York'ta Ermenistan'ın Birleşmiş Milletler Temsilciği binası önünde yaklaşık 800 kişinin katıldığı bir gösteride protokollerin imzalanmasını protesto etmiş, Karabağ'ın bağımsızlığı, Türkiye'nin Ermeni Soykırımı'nı tanıması, tazminat ödemesi ve Türkiye'ye toprak vermesi lehinde sloganlar atılmıştır.<sup>58</sup> Bir hafta kadar sonra, 27 Eylül'de, bu kez Batı Yakasında, Glendale'de, Taşnaklar tarafından, Hınçak ve Ramgavarlar'ın da katılımıyla düzenlenen gösterilere yaklaşık 10.000 kişi katılmıştır. Bu gösteride kabul edilen bir kararda tarih komisyonu, mevcut sınırın tanınması, Karabağ için self determinasyon ilkesinden bahsedilmemesi v.s. hususlar hakkında bilinen Taşnak görüşleri tekrarlandıktan sonra, protokollerin bu haliyle kabul edilemez ve tehlikeli olduğu, bunların imzalanmasının geri dönülemez ve ağır sonuçlar doğuracağı belirtildikten sonra Ermeni Hükümeti'nden derhal bu protokollerin imzalanması ve tasdiki çabalarına son vermesi istenmiş, aksi halde Ermenistan Başkanı'nın gelecek olayların tek sorumlusu olacağı ve Ermeni halkı ve tarihi tarafından buna göre değerlendirileceği ifade edilmiştir.<sup>59</sup>

Ermeni asıllı bilim adamlarına gelince fikir beyan edenlerin hepsi protokollerin aleyhinde olmuştur. Bu olgu Taşnakların ne derecede Diaspora'ya hâkim olduklarının bir diğer kanıtıdır. Söz konusu bilim adamlarının münferit yazılarının dışında, The Armenian Weekly'nin Editörü Khatchik Mouradian tarafından hazırlanan uzun bir yazıda "tarih komisyonu" hakkındaki (olumsuz) fikirler dile getirilmiştir.<sup>60</sup> Bu kişilerin ad ve unvanları dipnotlardır.<sup>61</sup> Taner Akçam'ın

57 Helen Fein, Roger W. Smith, Frank Chalk, Joyce Apsel, Robert Melson, Israel W. Charny, Gregory Stanton

58 "East Cost Armenians Protest for Justice, Oppose Armenia-Turkey Protocols", Asbarez, 24 Eylül 2009

59 "Resolution Urges End to Protocol Process", Asbarez, 28 Eylül 2009

60 "Leave it to the Historians": Scholars From Armenian Diaspora Reflect on Sub-Commission on Historical Dimension.", The Armenian Weekly, 18 Ekim 2009

61 Prof. Richard Hovannisian, "the chair of modern Armenian history at UCLA"; Peter Balakian, professor of the humanities at Colgate University; Dr. Ara Sanjian, associate professor of Armenian and Middle Eastern History and director of the Armenian Research Center at the University of Michigan-Dearborn; Hovann Simonian, the co-author of Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region and editor of The Hemshin: History, Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey; Dr. Elyse Semerdjian, associate professor of Islamic world history at Whitman College; Aram Arkun, New York based scholar who has conducted archival research and published material on various aspects of modern Armenian history and the Armenian Genocide; Dr. Dikran Kaligian, the

protokollerin yayımlanmasından üç gün sonra Taraf gazetesindeki protokoller hakkında olumsuz görüşleri içeren bir söyleşisi de ABD Ermeni basınında yer almıştır.<sup>62</sup>

Taşnak görüşlerine yakın hatta bu partinin gayri resmî organı sayılabilecek Asbarez ve The Armenian Weekly gazetelerinin Ekim ayı başında protokoller konusunda yaptıkları bir kamuoyu yoklamasından şu sonuçlar alınmıştır:<sup>63</sup>

- a. Tarih komisyonu kurulmasını istemeyenler % 88,2
- b. Ermenistan'ın Türk sınırını tanımasını istemeyenler % 88,6
- c. Türk sınırının açılmasını Karabağ Sorununun çözümüne bağlanmasını istemeyenler % 94,7
- d. Protokollerin Türkiye lehine olduğunu düşünenler % 94,8
- e. Protokollerin kabul edilmesini istemeyenler % 90, 5

Buna göre ABD Ermenilerinin çok büyük bir çoğunluğu protokollere karşı görünmektedir.

Aşağıda anlatacağımız gibi, Sarkisyan'a New York ve Los Angeles'ta yapılan muamele de bunu göstermektedir.

## 2. Avrupa Ülkeleri

Avrupa'da Ermeni Diasporası'nın en faal olduğu ülke Fransa'dır. Bu ülkedeki Ermeni örgütlerini bünyesinde topladığını ileri süren Fransa Ermeni Örgütlerinin Eşgüdüm Konseyi (Conseil de Coordination des organisations Arméniennes de France = CCAF) yayımladığı bir bildiriye<sup>64</sup> Ermeni Soykırımı'nın müzakere edilemeyeceği ve bir alt komisyon tarafından incelenemeyeceği, birinci protokoldeki “iki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekilde karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek”

---

author of Armenian Organization and Ideology under OttomanRule 1908–1914 and managing editor of the Armenian Review; Dr. Razmik Panossian, the author of The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars; Dr. Bedross Der Matossian, lecturer in the faculty of history at the Massachusetts Institute of Technology (MIT); Dr. Henry Theriault, professor of philosophy at Worcester State College and author of several articles on genocide denial; Marc Mamigonian, the director of academic affairs at the National Association for Armenian Studies and Research (NAASR) in Belmont,

62 “Taner Akçam: The Decision Will Be Made by Politicians, Not Historians”, The armenian Reporter, 15 Eylül 2009

63 “Poll: Over 90% of Armenian Americans Oppose Protocols”, Asbarez, 2 Ekim 2009

64 “CCAF Issues a Statement on Armenia-Turkey Protocols”, Armradio.am, 18 Eylül 2009



sözlerinin açıklanmasına ihtiyaç duyulduğu, zira her soykırımın manevi, siyasi ve maddi tazminat gerektirdiği (bu sözlerle tazminat olarak Türkiye’den alınması gereken topraklardan vazmıgeçildiği ifade edilmek istenmektedir) Karabağ’ın self determinasyon hakkı bulunduğunu, Karabağ’ın bu sorunun çözümüne katılması ve Karabağ topraklarının doğrudan Ermenistan’a bağlanması gerektiği, Türkiye’deki Ermeni tabusunun ortadan kalkması için Ankara’nın soykırım inkarcılığından vazgeçmesi ve TCK’nin 301-305’inci maddelerini iptal etmesi, ayrıca Ankara’nın Ermenistan’ı abluka altında tutmaktan vazgeçmesi gibi hususlar yer almaktadır.

Fransa’daki Ermeni Devrimci Federasyonu Batı Avrupa Bölümü Başkanı Murad Papazyan, protokollerin açıklanmasından sonra bir beyanatında<sup>65</sup> Ermeni davasının tehlikede olduğunu, Karabağ’ın tehlikede olduğunu, Ermeni makamlarının Ermenistan’ın kurulmasından beri en büyük siyasi hatayı yapmakta olduklarını, Ermeni Sorunu’nun incelenmesi için özel bir örgüt yaratılmasının (Tarihî Boyut Alt Komisyonu) bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmaları tehlikeye attığını, bunun Ermeni davası için ağır bir darbe ve Türk diplomasisi için müthiş bir zafer olduğunu, Ermeni makamlarının Türkiye ile diplomatik ilişki kuran protokolleri kabul etmekle Türkiye’den olan taleplerinden vazgeçtiklerini söylemiştir.

Görüldüğü gibi, Fransa’daki Ermeni örgütlerinin protokollere karşı tepkileri, ABD’dekilerle aynı noktalarda olmakla beraber, üslup bakımından çok daha serttir.

Daha ziyade Avrupa Birliği’nde Ermeni çıkarlarını izlemek ve bu arada birlik organlarında Türkiye aleyhinde faaliyet göstermek üzere kurulmuş olan Adalet ve Demokrasi için Avrupa Ermeni Federasyonu (European Armenian Federation for Justice and Democracy= EAFJD) 2 Eylül 2009 tarihinde bir bildiri yayımlayarak,<sup>66</sup> Türkiye’nin Ermenistan’a ön koşullarını kabul ettirdiği, Türkiye’nin ön koşullarının uluslararası hukukun ilkelerini ihlal ettiği, zira bağımsız Ermenistan’dan önce yapılmış yasal olmayan antlaşmaların koşullarının Ermenistan tarafından kabul edildiği, (Moskova ve Kars Antlaşmaları kastedilmektedir), Ermeni Soykırımı’nın uluslararası tanınması için Ermenistan tarafından gösterilen çabaların terk edilmesi anlamını taşıdığı, aynı zamanda Ermenistan’ın Karabağ konusundaki müzakerelerde Azerbaycan’ın isteklerine tamamen teslim olduğunu gösterdiği gibi hususlar yer almaktadır. Görüldüğü gibi bu bildirin üslubu da serttir, ayrıca mantık ve maddi hatalar içermektedir.

Diğer yandan EAFJD, Fransa’da bazı aydınlar tarafından düzenlenen “Votch” (Ermenice hayır) Kampanyasını (protokollere “hayır”) da desteklemiştir<sup>67</sup> ve

65 “Armenian Authorities May Commit the Biggest Error”, PanArmenian.Net, 3 Eylül 2009

66 “Armenian Federation for Justice and Democracy”; “Armenian-Turkish Protocols: Turkey’s Preconditions Violate the Principles of International Law” Press Release, 2 Eylül 2009

67 “Armenian Federation for Justice and Democracy”; “Turkish-Armenian Protocols Unanimously Rejected. The “Votch” Petition is met with by Worldwide Acceptance”, Press Release, 29 Eylül 2009

muhtemelen bu kampanyayı özendirmiştir. 30 kadar ülkedeki Ermeniler tarafından imzalandığı ileri sürülen bir dilekçede<sup>68</sup> protokollere karşı yukarıda değindiğimiz olumsuz hususlar dile getirilmektedir. İki ay kadar sonra, 24 Kasım 2009 tarihinde bu dilekçenin sadece 4.495 kişi tarafından imzalanmış olması bu kampanyanın başarısının sınırlı olduğunu göstermektedir.

Avrupa'nın birçok ülkesinde ve özellikle İsviçre, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi, İngiltere, İsveç ve Almanya'daki Ermeni kuruluşları da protokoller aleyhine görüş beyan etmişlerdir.

Rusya Federasyonu, Ermenistan dışında en fazla Ermeni nüfusa sahip olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir (yaklaşık 1,2 milyon). Ancak Rusya'daki Ermenilerin çoğu, Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra, ekonomik nedenlerle bu ülkeye çalışmaya geldiğinden ve halen de Ermenistan ile çok yakın ilişkileri olduğundan, aslında Rusya'da, ABD veya Fransa'dakine benzer bir Ermeni Diasporası olduğunu söylemek zordur. Rusya'da mevcut birçok Ermeni kuruluşu genel olarak protokollerin aleyhinde tutum almıştır. Rusya'daki Ermenilerin en fazla isim yapmış olanı, Ara Abrahamyan adında zengin bir iş adamıdır. Abrahamyan Ermenistan dışındaki tüm Ermenileri kapsamak üzere, son yıllarda fazla faaliyeti duyulmayan, bir "Dünya Ermenileri Örgütü" (World Armenian Organization) kurmuştur. Ayrıca kendisi "Rusya Ermenileri Birliği" (Russian Armenians Union) başkanıdır. Öteden beri Türkiye aleyhtarı söylemiyle tanınan ve bu söylemle "Dünya Ermenileri Örgütü"nü yürütmeye çalışan Abrahamyan protokoller hakkında yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin değişmediğini, sınırı açmak ve iyi komşuluk ilişkileri kurmak hususunda Türkiye'nin niyetlerine inanmamak gerektiğini ifade etmiş, ayrıca Türkiye'nin Ermenistan ve Diaspora arasına nifak sokmak amacıyla hareket etmesinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>69</sup>

### 3. Diğer Ülkeler

Dünya'da diğer bazı ülkelerdeki Ermeni örgütleri de, genel eğilime uyarak protokollerin aleyhinde tutum almışlardır.

Bu arada ilk kez Çin'de de bir Ermeni örgütü olduğu öğrenilmiştir. "Çin Ermeni Topluluğu" adını taşıyan bu örgüt, bu ülkedeki 200 kadar Ermeni ailesini temsil ettiğini belirterek yayımladığı bir bildiride, Türkiye'yi ağır bir dille suçlamış ve protokollerin kabul edilmemesini istemiştir.<sup>70</sup>

68 Dilekçenin metni için bkz. [www.votch.org](http://www.votch.org)

69 "Ara Abrahamyan: Armenia Mustn't Engage in Wishful Thinking", PanArmenian.Net, 16 Ekim 2009

70 ChinaHAY/Hong Kong, 9 Ekim 2009

Güney Amerika’da en büyük Ermeni topluluğu Arjantin’de bulunmaktadır. 3 Ekim 2009 tarihinde Buenos Aires’teki Ermeni Katedrali yakınındaki “Ermeni Şehitleri Anıtı”nda protokoller aleyhine yaklaşık 1.500 kişinin katıldığı bir gösteri yapılmıştır.<sup>71</sup>

Avustralya’da nispeten küçük ancak gayet aktif bir Ermeni topluluğu bulunmaktadır. Avustralya Ermenilerinin bir kısmının bu ülkede Türk diplomatlarına yapılan saldırılara verdiği destek hatırlarda olup halen de bu topluluk içinde aşırı görüşler revaçtadır. Sydney’de Taşnakların bir yan kuruluşu olan Avustralya Ermeni Milli Komitesi tarafından düzenlenen ve 600 kadar kişinin katıldığı bir gösteride protokoller eleştirilmiştir.

#### 4. Sarkisyan’ın Diaspora Ermenilerini Ziyareti

Başkan Sarkisyan protokoller hakkındaki yaptığı istişarelerine Diaspora’yı da dâhil etmiştir. Bu amaçla Ermeni toplumunun en fazla olduğu Paris, New York, Los Angeles ve Rusya’da Rostov kentlerine giderek bu ülkelerdeki veya komşu ülkelerden gelen Ermeni kuruluşları temsilcileriyle görüşmeler yapmıştır.

Yukarıda tam metnini verdiğimiz 31 Ağustos 2009 tarihli Türkiye, Ermenistan ve İsviçre basın açıklamasında siyasi istişarelerden bahsediliyorsa da yapılan görüşmelerden sonra protokol metinlerinde bir değişiklik yapmak mümkün olmadığından, aslında istişare değil bilgi verme söz konusudur. Nitekim bu husus bazı Diaspora örgütleri tarafından başkanın ziyaretinden önce kamuoyuna duyurulmuştur.<sup>72</sup>

Diğer yandan protokollerin metinleri Ermenistan Başkanı’nın ziyaretinden bir ay önce yayımlandığından, diaspora örgütleri gerekli incelemeyi yapmış ve tutumlarını kamuoyuna açıklamışlardı. Ayrıca birçoğu başkanın ziyaretinden hemen önce yeniden bildirimler yayımlamak suretiyle tutumlarını teyit etmişlerdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Diaspora örgütlerinin büyük kısmı protokollerin aleyhinde vaziyet almıştır. O nedenle Başkan Sarkisyan, ziyaretlerini yapmadan önce bu olumsuz durumu ve bunun sonucu olarak şiddetli denebilecek tepkiler alacağını bilmekteydi; ancak yine de bu ziyaretleri yapmakta beis görmemiş ve protestolara göğüs germiştir. Bu, herhalde, protokollerin imzalanmasından önce Diaspora’ya bilgi verilmiş olmasının Ermenistan kamuoyunda iyi karşılanacak olmasından ileri gelmektedir.

71 Asbarez, 3 Ekim 2009. “Armenians in Argentina Protest Turkey-Armenian Protocols”

72 Örnek olarak Ermeni Yardım Derneği (Armenian Relief Society)’nin bildirisi (Yerkir, 30 Eylül 2009. ARS Opposes Armenian –Turkish protocols) ve Ermeni Devrimci Federasyonu’nun 30 Eylül 2009 tarihli bildirisi (www.hairenik.com/weekky.. “ARF Statement on Upcoming New York Meeting with President Sarkisian”, 30 Eylül 2009

Yukarıda adını verdiğimiz dört şehirdeki bilgilendirme toplantılarına gelince, hangi örgütlerden kaç kişi çağrılacağı daha önce tespit edildiğinden her isteyen toplantıya gelmesi söz konusu olmamıştır. Toplantılarda Sarkisyan bir konuşma yapmış ardından örgüt temsilcileri konuşmuşlardır. Diğer bir deyimle bir müzakere yapılmamıştır.

Başkan Sarkisyan, ziyaretlerine 2 Ekim 2009 tarihinde Paris'te başlamıştır. İlk önce bu şehrin en seçkin bir yerinde bulunan Ermeni Soykırım Anıtı'na (besteci-papaz Gomitas'ın heykeli) bir çelenk koymuştur. Burada toplanan 300 kadar Ermeni, Sarkisyan aleyhinde "hain" gibi sloganlar atarak töreni sabote etmek istemiş ve polisle çatışmıştır. Sarkisyan daha sonra Diaspora örgütleri temsilcileriyle bir toplantı yapmıştır.<sup>73</sup> Bu arada Fransa'daki bazı Ermeni asıllı şahsiyetler başkanın bu girişimini desteklemişlerdir. Bunlar arasında meşhur şarkıcı ve aynı zamanda Ermenistan'ın Bern Büyükelçisi Charles Aznavour, Fransa'da sinema ödülleri veren "Académie des Cézars"ın başkanı Alain Terzian ile yukarıda değindiğimiz Fransa Ermeni Örgütlerinin Eşgüdüm Konseyi Başkanı Alex Govciyan da bulunmaktadır.<sup>74</sup>

Başkan Sarkisyan ABD'ye ayak basmadan önce aleyhindeki faaliyetler başlamıştır. Başta Taşnaklar olmak üzere bazı örgütler bilinen görüşlerini dile getiren bildirimler yayımlamışlardır. Bu arada özellikle 27 Eylül'de Kaliforniya'da Los Angeles yakınındaki Glendale şehrinde yapılan ve 10.000 Ermeni'nin katıldığı ileri sürülen gösteri dikkat çekmiştir. New York'ta ise, yine Başkan Sarkisyan'ın gelişinden önce 19 Eylül'de yaklaşık 800 kişinin katıldığı bir gösteri yapıldığını yukarıda belirtmiştik.

9 Eylül'de Başkan Obama'ya bir mektup gönderen Ermeni örgütleri (AGBU, AAA ve Doğu ve Batı yakası Başpiskoposları) başkanın ABD'ye gelmesinde iki gün önce, 1 Ekim'de, bir basın bildirisi yayımlayarak<sup>75</sup> daha önce Ermeni Hükümetlerinin Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek ve sınırı açmak için çalıştıklarını ancak Türkiye'nin Karabağ'dan ve Ermeni Soykırımı'ndan vazgeçilmesi gibi koşullarıyla karşılaştıklarını, bu dikkate alındığında 31 Ağustos'ta açıklanmış bulunan protokollerde geçmişe göre bir değişiklik bulunduğunu, Türkiye'nin şimdi önkoşulsuz normal ilişki kurulması taahhüdünde bulunduğu ifadeleriyle, protokoller savunulmaya çalışılmış ve bu durumda protokollere ve Ermenistan Başkanı'nın iyi niyetlerine saldırmanın Ermeni halkının çıkarlarına hizmet etmediği bildirilmiş ve bu kritik dönemde Ermenistan Başkanı'nın desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

73 "Une visite Présidentielle Contestée", Armenews, 3 Ekim 2009

74 "Ils Font Confiance au Président Arménien", Armenews, 5 Ekim 2009

75 <http://www.agbu.org/pressoffice/article.asp?ID=632>. "Joint Statement of Major Armenian-American Institutions welcoming the President of the Republic of Armenia "

Başkan Sarkisyan 3 Ekim günü New York'ta ABD'nin Doğu eyaletlerindeki Diaspora örgütleri temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Bu toplantıda da (ve daha sonraki toplantılarda) yaptığı konuşmanın metni açıklanmamıştır; ancak toplantıya katılanların verdiği bilgiye göre başkan protokollerin yararları üzerinde durmuş ve ayrıca Karabağ sorununda taviz verilmeyeceğini, soykırım konusunda gerilenmeyeceğini söylemiştir. Tarihçiler Alt Komisyonu'nun ise soykırım konusunu değil soykırımın sonuçlarını ve bu arada Türkiye'deki Ermeni eserlerinin akıbetini ele alacağını belirtmiştir.<sup>76</sup>

Bir Taşnak gazetesi Sarkisyan'ın kendisine sorulan sorular karşısında bocaladığını belirtmiştir.<sup>77</sup> Diğer bir Taşnak gazetesi<sup>78</sup> toplantıda Başkan'dan protokollerin imza ve tasdik sürecini durdurmasının ve Ermeni milletinin inkâr edilmez haklarını tehlikeye atmadan Türkiye ile diplomatik ilişki kurmaya çalışmasının istendiğini yazmıştır.

Görüşmenin yapıldığı otelin önünde yüzlerce kişi ellerinde “Ermeniler Adalet İstiyor”, “Türkiye Soykırımı Tanı”, “Protokollere Hayır!” yazılı pankartlar taşıyarak ve “Protokollere Hayır, Yalanlara Hayır”, “Ermeni Halkına İhanet Etme”, “Türkiye Suçlu, Cezasını Çekmeli” gibi sloganlar atarak gösteriler yapmıştır. Göstericiler otele girmek isteyince polis tarafından durdurulmuştur.<sup>79</sup>

Başkan Sarkisyan'ın Los Angeles'ta bir otelde, ABD Batı Yakası Eyaletleri Ermeni Örgütleriyle 5 Ekim'de düzenlediği toplantının da, esasları itibariyle New York toplantısına benzediği görülmektedir.

Toplantının yapıldığı otelin önünde binlerce kişi gösteri yapmıştır. Bir Taşnak gazetesine göre göstericilerin sayısı 12.000'dir;<sup>80</sup> buna karşın Los Angeles polis makamları bu sayıyı 3.000 olarak vermiştir.<sup>81</sup> Bu toplantıda da benzer pankartlar açılmış ve aynı sloganlar kullanılmıştır. Fazladan olan olay, “Türk-Ermeni Protokollerini durdurun” flamasını taşıyan bir uçağın otelin etrafında uçması olmuştur. Göstericiler otele girmeye çalışmışlar ancak güvenlik güçleri kendilerini engellemiştir.<sup>82</sup>

Başkan Sarkisyan'ın ABD'de Ermeni Diasporası temsilcileriyle yaptığı temaslardan ne sonuç alındığına gelince, ilk bakışta bu temaslara tamamen

76 “Assesment of American Armenians after the New York meeting of Armenian President”, Armenpress, 5 Ekim 2009

77 “Armenians protest Sarkisyan visit in New York”, Asbarez, 3 Ekim 2009

78 “ARF Issue Statwement After Meeting with Sarkisyan in New York”, The Armenian Weekly, 4 Ekim 2009

79 “New York Armenians Welcome President Sargsyan with Protest”, PanArmenian. Net, 5 Ekim 2009

80 Asbarez, 5 Ekim 2009

81 “LA Rally Brought Together 3000 Protesters”, PanArmenian. Net, 5 Ekim 2009

82 “Armenians Organize Action of Protests With Placards ‘No to Protocols’, ‘ Don't Betray Us’”, Noyan Tapan, 5 Ekim 2009

olumsuz olduğu gibi bir kanı edinilmektedir. Bunun nedeni Taşnakların düzenlediği ve taşkınlıkların yapıldığı büyük gösteriler ve toplantılardaki tahrik edici sorulardır. Ancak bu görünüş aldatıcı olabilir ve Diaspora temsilcilerinin çoğu Başkan Sarkisyan'dan olumlu etkilenmiş olabilir. ABD'deki Ermeni Kilisesi Doğu Yakası Piskoposluğundan Oscar Tatosian'ın Diaspora'nın çoğunluğunun henüz sessizliğini koruduğu, birçok kişinin başkanın girişimini desteklediği hakkındaki sözleri bu açıdan anlamlıdır.<sup>83</sup>

Başkan Sarkisyan ABD'den sonra Lübnan'a geçmiş ve burada, 6 Ekim'de, Diaspora örgütleri temsilcileriyle ve Kilikya Baş Patriği Aram I ile ve ayrıca, bir nezaket ziyareti olarak Lübnan Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür.

Lübnan'da 100.000 civarında Ermeni yaşamaktadır. Bu kişilerin büyük çoğunluğu tehirciye tabi tutulmuş Ermenilerin çocuk ve torunlarıdır. Lübnan'ın yaklaşık son kırk yılda geçirdiği krizler nedeniyle bu ülkedeki Ermenilerin sayısında önemli azalma olmuştur. Ancak, Lübnan Devleti millet esasına göre değil dinî cemaatlere göre örgütlenmiş olduğundan Ermenilerin, sayısı azalsa da, devlet içindeki ayrıcalıkları devam etmektedir. Bu çerçevede Ermenilerin Lübnan Meclisi'nde 6 milletvekili ve Bakanlar Kurulu'nda ise en az bir (halen iki) bakanı bulunmaktadır.

Bu ülkedeki Baş Patrikliğe gelince, adının Kilikya olması, vaktiyle eski Sis (Türkçe adı Kozan) şehrindeki Baş Patrikliğin 1916 yılında kapatılmış ve 1930 yılında ise Beyrut yakınındaki Antelias'ta yeniden faaliyete geçmiş olmasından ileri gelmektedir. Kilikya Baş Patrikliği, Ermenistan'daki Ecmiyazin Baş Patrikliği'nden bağımsızdır. Ancak Ecmiyazin'in manevi üstünlüğünü tanımaktadır. Halen Baş Patrik olan Aram I Türkiye ve Türkler aleyhindeki söylemleriyle tanınan Taşnak Partisi'ne yakın bir kişidir.

Lübnan'la ilgili olarak 1975–1986 yıllarında Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni teröristlerin büyük bir kısmının bu ülkeden geldiğini de hatırlatalım.

Aram I, Başkan'ın Lübnan ziyaretinden önce, 21 Eylül 2009 tarihinde kendisine bir mektup göndererek protokoller hakkındaki endişelerini dile getirmiş, Ermeni Diasporası'nın varlığının soykırımın doğrudan sonucu olduğunu bildirmiş, soykırımın tanınmasının ve tazminat ödenmesinin Ermenilerin milli mücadelesinin bir parçası olduğunu ve soykırım konusunun müzakere sürecine dâhil edilemeyeceğini belirtmiş ve protokollerin Karabağ Sorunu üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden bahsetmişti.<sup>84</sup>

83 "Assessments of American Armenians After the New York Meeting of Armenian President", Armenpress, 5 Ekim 2009

84 "Aram I Appeals To Sarkisian On Protocols", Asbarez, 23 Eylül 2009

Başkan Sarkisyan'ın Beyrut ziyareti, daha önce Paris, New York ve Los Angeles'teki ziyaretlerine nazaran daha olaylı geçmiştir. Protesto gösterileri havaalanında başlamış, Ermenilerin yoğunlukla oturdukları Burç Hamut semtinde dükkânlar kapatılmış, görüşmelerin yapıldığı otelin önünde toplanan binlerce (?) kişi sloganlar atmış pankartlar taşımış ve bu arada polisle çatışmış, yaralananlar olmuştur.<sup>85</sup> Pankartlardan birinde "Sınırları Açarsanız Bombaları Görürsünüz" yazılı olması Beyrut Ermenilerinin çoğuna hâkim olan şiddet kültürünü yansıtmıştır.<sup>86</sup>

Başkan Sarkisyan Aram I'e yaptığı ziyarette, adı geçen 23 Eylül tarihli mektubunda yer alan hususlar çerçevesinde konuşmuş, ayrıca Ermeni Hükümeti'nin Türkiye'ye ve dünyaya Ermeni Soykırımı'nın bir gereklilik olduğunu ve müzakere konusu yapılamayacağını hatırlatmasını istemiştir. Baş Patriklik'in basın bildirisine göre Başkan Sarkisyan kendisine Ermeni Soykırımı'nın tanınması sorununun tüm Ermenileri ilgilendirdiğini, bu nedenle Diaspora'daki öfkeyi anladığını, bununla beraber protokollerdeki ekonomik-siyasi hükümlerin Ermenistan için önemli olduğunu söylemiştir.<sup>87</sup>

Başkan Sarkisyan 7 Ekim 2009 tarihinde Rusya'da Don Nehri üzerindeki Rostov şehrinde Rusya, Ukrayna, Belarus ve Moldova'daki Ermeni kuruluşları temsilcileriyle görüşmüştür. Bu ülkelerdeki Ermenilerin büyük bir kısmı, ekonomik nedenlerle nispeten yakın zamanlarda göç ettiklerinden, Ermenistan ile yakın ilişkilerini sürdürmektedir. Bu nedenle onlar için "Diaspora" nitelendirmesi doğru olmamaktadır. Büyük bir çoğunluğu Sarkisyan'ı kendi başkanı olarak görmektedir. Oysa Fransa, Amerika, Lübnan ve diğer birçok ülkelerdeki yıllar önce göç etmiş Ermeniler için Sarkisyan sadece Ermenistan'ın başkanıdır, diğer bir deyimle bir yabancısıdır. Bu olgu Rostov'da yapılan toplantıyı da etkilemiştir. Bu toplantıda, başta yukarıda bahsettiğimiz Ara Abrahamyan olmak üzere protokollere karşı bazı eleştiriler yapılmışsa da, katılanların çoğu Başkan Sarkisyan'ı desteklemiştir.<sup>88</sup>

Başkan Sarkisyan Diaspora ile temaslarından sonra Erivan'a dönünce Mili Güvenlik Konseyi'ne bu konuda bilgi vermiştir. Bu toplantıya konsey üyesi olmayan Baş Patrik Karekin II, Koalisyon ortağı Müreffeh Ermenistan Partisi Başkanı Gagik Tsarokyan Kamu (Halk) Konseyi Başkanı Vazgen Manukyan ve Diaspora Bakanı Bayan Hranuş Hakopyan da katılmıştır. Devlet Başkanı'nın bu konuda yaptığı uzun konuşmada<sup>89</sup> birkaç nokta dikkati çekmektedir. Bunlardan

85 "Thousands Protest Protocols in Beirut", Asbarez, 6 Ekim 2009.

86 "Sarkissian à Beyrouth: manifestation contre le rapprochement avec Ankara", Armenews, 7 Ekim 2009

87 "Catholicosate of Cilicia", Press Release, 7 Ekim 2009

88 "Ara Abrahamyan Slashed Protocols", News. Am. 10 Ekim 2009

89 Noyan Tapan, 8 Ekim 2009. " Serzh Sargsyan: My Short Yet Eventful Trip About Diaspora Communities Gave Me very Important Impulses"

birincisi Karabağ konusunda tek yanlı tavizler verilmeyeceğinin vurgulanmasıdır ki, bu, Karabağ Sorunu'nun kısa süre içinde çözümlenmeyeceği kanısını vermektedir. İkinci nokta soykırımın tanınmasının ve kınanmasının kendileri için bir görev olduğu ve bu görevi sonuna kadar yapacaklarının vurgulanmasıdır. Bu husus protokoller imzalandıktan sonra soykırım iddiaları konusunda Türkiye ile anlaşmazlığın devam edeceğinin işaretidir. Son olarak Sarkisyan mevcut sınırların tanınması hakkında Ermenistan'da endişeler olduğunu, ancak ilişkilerin normalleştirilmesi için toprak talebinde bulunmanın iyi bir başlangıç olmadığını, 21. asır siyasi kültürünün bazı gerçekleri olduğunu ve bunu dikkate almak mecburiyetinde bulduklarını söylemiştir. Gerçekten de, değil 21. yüzyılda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toprak talebinde bulunmak uluslararası siyasi kültürün dışında bir hareket olarak addedilmeye başlanmıştır. Esasen, başlıca görevi barışı korumak olan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ana ilkelerinden biri devletlerin toprak bütünlüğüne saygıdır. Aynı ilke AGIT'te de kuvvetli ifadelerle mevcuttur. Hal böyle iken ve iki ülke arasındaki sınır, halen geçerli de olan Kars Antlaşması ile saptanmış iken Ermenistan'da ve Diaspora'da kamuoyunun önemli bir kısmı, tarihî haklar veya adalet gibi uluslararası hukukta bulunmayan bazı kavramlar ileri sürerek, Türkiye'den toprak istemeyi sürdürmüşlerdir. Ermenistan Devlet Başkanı 21. asır siyasi kültüründe toprak talep etmenin bulunmadığını ifade etmek suretiyle bu taleplerin bir anlamı olmadığını anlatmaya çalışmıştır.

## 5- TÜRKİYE'DE GELİŞMELER

Türkiye'deki gelişmeleri Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun protokollerin imzalanmasından önce siyasi parti liderleriyle yaptığı istişareler ile protokollerin imzalanmasından sonra TBMM'de yapılan bilgilendirme toplantısı olarak başlıca iki başlık halinde ele alacağız.

### 1. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun İstişareleri

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Türkiye'de Protokollerle ilgili bir istişare süreci başlatmış ve bu sürecin, Eylül ayı sonuna kadar tamamlanacağı açıklanmıştır. Davutoğlu bu çerçevede önce TBMM Başkanı Mehmet Ali Şahin ile görüşmüştür.<sup>90</sup>

Davutoğlu parlamentodaki muhalefet parti liderleri ile parlamento dışında kalan, ancak % 1'in üzerinde oy olan parti liderlerinden randevu istemiştir. Bu çerçevede

90 "Türkiye-Ermenistan İstişare Süreci Başlıyor", Cnnturk.com, 10 Eylül 2009



yapılan görüşmelerin hepsine temas etmeye yerimiz müsait değildir. Bazılarını kısa olarak anlatacağız; protokoller imzalandıktan sonra TBMM’de 21 Ekim’de yapılan görüşmeler hakkında ise ayrıntılı bilgi vereceğiz.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli Davutoğlu’na randevu vermemiştir. Bu konuda yapılan açıklamada Devlet Bahçeli’nin, görüşlerini esasen ortaya koyduğu, hükümetin görüşlerini ise millet ile paylaşması ve TBMM’de ortaya koyması gerektiği belirtilmiştir.<sup>91</sup>

Devlet Bahçeli 3 Eylül 2009’da yazılı bir açıklama yaparak Ermenistan’la olan ilişkiler konusundaki görüşlerini açıklamıştır.<sup>92</sup> Buna göre protokollerde hukuki ve siyasi sakatlıklar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, mevcut sınırlara ilişkin olup bu sınırları tanıyan Kars Antlaşması’na protokollerde atıfta bulunulmamıştır. Türkiye’nin toprak bütünlüğünü sorgulayan ve düşmanca tutumunu inatla sürdüren Ermenistan’la diplomatik ilişki kurulması ikinci bir sakatlık olarak görülmektedir. Protokollerde soykırım yalanı hakkında sürdürülen kampanyanın terk edileceğine temas edilmemesi, ayrıca ilişkilerin tarihî boyutunu ele alacak alt komisyonda soykırım konularının tartışılmasının kabul edilmeyeceğini bizzat Sarkisyan’ın söylemiş olması da protokollerin diğer bir sakatlığını oluşturmaktadır. Nihayet Azerbaycan topraklarının beşte biri Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve bir milyon Azeri mülteci konumuna düşmüşken protokollerde bu konuya değinilmemiş olması da eleştirilmiştir. Sonuç olarak Ermenistan ile başlatılan sürecin, söz konusu sakatlıklar nedeniyle Türkiye’nin milli çıkarlarına aykırı olduğu, hukuki ve siyasi meşruiyetten yoksun bulunduğu bildirilmiştir.

Ana Muhalefet Partisi CHP’nin Başkanı Deniz Baykal, Davutoğlu ile görüştüğünden sonra partisinin protokoller konusundaki çekincelerini dile getirerek Ermenistan ile başlıca dört sorunun olduğunu, bunların Ermenistan’ın Kars Antlaşması’nı kabul etmemesi, Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, soykırım iddialarıyla Türkiye’ye karşı husumet politikası izlemesi ve Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olması olduğunu, bunlardan sadece birinin, sınırın açılmasının, tarih verilerek çözümlendiğini, diğerleri üzerinde belirsizliğin devam ettiğini söylemiştir.<sup>93</sup>

Yeni kurulan Demokrat Parti Başkanı Hüsametdin Cindoruk ise protokollere Azerbaycan’ın sorunları açısından yaklaşmış, Ermenistan ile olan ilişkilerin üçlü ilişkiler olduğunu, mutlaka bunların içinde taraf olarak Azerbaycan’ın bulunması gerektiğini, ancak Azerbaycan konusunda tam olarak duyarlı olunmadığını, diğer yandan Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirgesi’ndeki Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinin askıda olduğunu ifade etmiş, Türkiye ile Ermenistan arasındaki

91 “Bahçeli’nin Tüm Kapıları Kapalı”, İhlasondakika.com, 11 Eylül 2009

92 <http://www.mhp.org.tr/haber.php?id=2663>

93 “Deniz Baykal: Ermenistan’la Dört Sorun Çözümlemeli”, Sabah, 16 Eylül 2009

normalleşme süreci çalışmalarına saygı duyduklarını, ama tamamına katılmadıklarını söylemiştir.<sup>94</sup>

Büyük Birlik Partisi Başkanı Yalçın Topçu ise protokollerin Ermeni Soykırımı'nı tanıyan İsviçre'de imzalanacak olmasını eleştirmiş, Hocalı katliamının mutlaka protokolde zikredilmesi gerektiğini söylemiş, ardından "bu sorunların mutlaka Azeri kardeşlerimizle de paralel bir şekilde" götürülmesi gerektiğini ifadeyle, Başbakan'ın "Ermenistan Karabağ'da işgal ettiği topraklardan vazgeçmezse biz sınırları açmayız" sözüne güvenmek istediklerini, diğer yandan Ermenistan'ın soykırım iddialarından vazgeçtiğini ve Kars Antlaşması'nı tanıdığını deklare etmesi gerektiğini belirtmiştir. Protokoller meclise geldiğinde milletvekillerinin kanaatlerini, 1 Mart tezkeresinde olduğu gibi, yerine getireceklerini (yani protokolleri reddedeceklerini) vurgulamıştır.<sup>95</sup>

Saadet Partisi Başkanı Numan Kurtulmuş ise Davutoğlu ile görüşükten sonra "Türkiye, Ermenistan meselesinde doğru adım atamazsa Azerbaycan'la ilişkilerinde sıkıntı ortaya çıkar. Türkiye'nin Kafkaslarda oluşturmaya çalıştığı yeni stratejiler çöker. Türkiye güvenilmez ülke konumuna düşer. Karabağ ve işgal edilmiş topraklardan Ermeniler çekilmedikçe Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açması asla doğru değildir" demiştir.<sup>96</sup>

DSP Genel Başkanı Masum Türker ise Davutoğlu'nun ziyaretinden sonraki açıklamasında Ermeni yetkililerin, protokol imzalanıp sınır açılrsa da Kars Antlaşması'nı tanımama yönünde bir düşünceye sahip olmalarının ilk çekincelerini oluşturduğunu vurgulamış ve Ermenistan'dan gelen haberlerde soykırım iddiasının Ortak Tarih Komisyonu'nda yer almayacağını gösterdiğini belirttiikten sonra en önemli çekincelerinin Azerilerin protokoller konusundaki düşüncelerinin dikkate alınmamış olması olduğunu ifade etmiştir.<sup>97</sup>

Bu arada Başbakan Erdoğan'ın protokollerle ilgili tutumuna değinmekte de yarar vardır. Başbakan, her uygun fırsatta Türkiye'nin sınırlarını açmasını, Azerbaycan topraklarının işgalinin sona ermesine bağlı olduğunu ısrarla söylemiştir.

## 2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Bilgi Verilmesi

Türkiye'de siyasi partilerin protokoller hakkındaki tutumu ayrıntılı bir şekilde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 10 Ekim 2009 tarihinde protokollerin

94 "Demokrat Parti'den Ermeni Açılımlına Yarım Destek", Zaman, 16 Eylül 2009

95 "BP: Ermenistan Protokolü de, İnşallah, 1 Mart Tezkeresi gibi Mecliste reddedilir", ANKA, 17 Eylül 2009.

96 "Ermeni İşgali Bitmeden TBMM Onayı Olmayacak", Milliyet, 16 Eylül 2009

97 Aynı kaynak

imzalanmasından sonra, 21 Ekim’de TBMM’ye bilgi vermesinden ve mecliste grubu bulunan partilerin ve ayrıca bazı milletvekillerinin kişileri adına görüşlerini bildirmesinden sonra belli olmuştur.

Şunu belirtmemiz gerekir ki, bu görüşmeler protokollerin tasdik edilmesi görüşmeleri değildir. Dışişleri Bakanı, ileri bir tarihte yapılacak tasdik görüşmelerinden önce TBMM’ye bilgi vermek istemiş, siyasi parti temsilcileri ve ayrıca bazı milletvekilleri bu fırsattan yararlanarak görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu görüşler, protokollerin tasdiki için ileride yapılacak görüşmelerde belirtilecek tutumların temelini oluşturduğundan özellikle önem arz etmektedir. Bu nedenle mecliste protokoller hakkında belirtilen görüşlerin ana noktalarının okuyucularımız tarafından kısaca öğrenilmesinde yarar olduğu düşüncesiyle Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun ve mecliste grubu bulunan partiler (MHP, DTP, CHP ve AKP) adına yapılan konuşmaların önemli gördüğümüz bölümleri de aşağıda özetlenmiştir.

Konuyu takdim için ilk sözü alan Dışişleri Bakanı Davutoğlu Türkiye’nin dış politikasının temel esasları ve hayata geçirmeye çalıştığı ana ilkeleri hakkında açıklamalarda bulunduktan ve Kafkaslardaki, her an bir güvenlik problemi ortaya çıkarabilecek donmuş krizlerin mevcut olduğunu belirttikten sonra, bu durumun hiçbir ülkenin lehine olmadığını belirterek bu sorunların teker teker tasfiye edilmesi gereği üzerinde durmuştur.

Davutoğlu, protokollerle ilgili açıklamalarında Türkiye ile Ermenistan’ın birbirlerinin sınırlarını tanıyacıklarını ve karşılıklı olarak toprak bütünlüğü ilkesine saygı göstereceklerini teyit ettiklerini, hiçbir şüphe bırakmaksızın, hiçbir çekince olmaksızın mevcut sınırın her iki ülkece tanındığını, ayrıca protokollerde toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygı taahhüdünün yer aldığını, Ermenistan’la Türkiye arasında sınır anlaşmazlığı olduğu, Ermenistan’ın toprak talebinde bulunduğu gibi iddiaların hukuken herhangi bir geçerliliği olmadığını Ermenistan tarafından da teyit edildiğini, bu teyidin Birinci Protokol’de “uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarına” atıfta bulunularak yapıldığını, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı tanımlayan iki anlaşma olduğunu, birisinin Moskova Antlaşması (16 Mart 1921), ikincisinin Kars Antlaşması (13 Ekim 1921) olduğunu, diğer yandan her iki antlaşmanın da Sevr Antlaşması’nın geçersizliğini kayıt altına aldığı söylemiştir.

Davutoğlu, Kars ve Moskova Antlaşmalarının halen geçerli olmasını Ermenistan Cumhuriyeti’nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin ardılı olmasına, bunun da Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ve yine Viyana Devletlerin Antlaşmalarına Ardıl Olması Sözleşmesi’nde kayıt altına alınmış olmasına bağlamış ve Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin “Şartların Esaslı Şekilde Değişmesi

(ahde vefa)” başlıklı 62’nci maddesinin 2/A paragrafına göre bir anlaşmanın devletler arasında sınır tesis etmesi hâlinde, şartlarda meydana gelen esaslı değişiklik gerekçe gösterilerek, bu anlaşmanın sona erdirilmesinin veya ondan çekilmesinin mümkün olmadığını ifade ettiğini, yani bir anlaşma iki ülke arasında sınır tesis etmişse bu anlaşmanın geçersiz addedilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Ermenistan’ın Sovyetler Birliği’nin ardılı olup olmadığına gelince Dışişleri Bakanı Sovyetlerin dağılmasından oluşan ve aralarında Ermenistan’ın da bulunduğu birçok yeni devletin 21 Aralık 1991’de Almatı’da toplanarak Sovyetler Birliği’nin yaptığı anlaşmaların kendilerini de bağladığını kabul ettiklerini ifade etmiş, Kars ve Moskova Anlaşmaları ile bu anlaşmanın getirdiği Nahçıvan’ın garantörlüğü de dâhil olmak üzere, bu protokollerin Türkiye’nin sınırlarını mutlak bir şekilde tahkim ettiğini söylemiştir.

İkinci Protokol’de iki halk arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi amacıyla mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik çalışmalar yapacak bir tarihsel araştırma alt komisyonu kurulmasının öngörüldüğünü işaret eden Dışişleri Bakanı, bu komisyonunun yapacağı çalışmalarda tarihsel kaynak ve arşivleri tarafsız ve bilimsel bir incelemeye tabi tutmasının kayıt altına alındığını, böylelikle Ermenistan’ın “tarafsız bilimsel inceleme”yi kabullendiğini, diğer bir deyimle bu konunun sadece tek taraflı hafızalarla çözümlenmeyeceğini kabul etmiş olduğunu, Türkiye’nin hiçbir milleti karşımıza almadan adil bir hafıza oluşturmaya çalıştığını belirtmiştir.

Davutoğlu, Türkiye-Ermenistan normalleşme süreciyle ilgili müzakereler sürerken Azerbaycan-Ermenistan ihtilafının çözümü ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarında işgalin son bulmasını amaçlayan müzakerelerin hız kazandığını, son beş ay içinde Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanlarının beş kere buluştuklarını, bu büyük ivmenin Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşmenin ortaya çıkardığı momentumun bir sonucu olduğunu belirtmiştir.

Türkiye için Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün, Türkiye’nin toprak bütünlüğü kadar aziz olduğunu belirten Davutoğlu, Karabağ Sorunu’nun çözümü için Türkiye’nin on yedi yıldan beri gösterdiği çabaları hiç aksatmadan sürdüreceğini, bölgede normalleşmenin ancak kapsamlı olduğu zaman gerçekleşebileceğini, iki ülkenin tek başına ilişkilerini normalleştirmesinin kapsamlı bir normalleşme olmaksızın gerçekleşemeyeceğini söylemiştir.

Dışişleri Bakanı, sözlerine “Biz şunu çok özgüven içinde söylüyoruz ki, bu yolla hem Türkiye-Ermenistan ilişkileri yeniden tanzim edilecek, hem Türk ve Ermeni milletleri tekrar birbirlerini anlayacak bir ortak adil hafızada buluşacak hem de aziz

bildiğimiz Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü temin edecek bir barışın önü açılacak. Bunların hepsini bir arada gerçekleştirmeyi hedefliyoruz. Bu perspektifte bu protokolleri yüce meclisimize sevk ettik. Ne zaman, nasıl onaylanacağı ise sadece ve sadece yüce meclisimizin takdiridir” diyerek bitirmiştir.

Milliyetçi Hareket Partisi Grubu adına konuşan Oktay Vural protokollerin müzakere süreci hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk kamuoyu dışlanırken, AKP'nin açılım eş başkanı olan David Phillips'in protokoller hakkında ABD Temsilciler Meclisi'nde 14 Mayıs 2009 tarihinde bilgi verdiğini, protokollerle kurulacak komiteleri dahi anlattığını, bundan 161 gün sonra, TBMM'nin haberdar edildiğini, aslında protokollerin 2 Nisan 2009 tarihinde paraflanmış olduğunu, Türkiye-Ermenistan arasında sınırın açılacağını ABD Başkanı'nın TBMM'de 6 Nisan 2009 tarihinde yaptığı konuşmadan öğrenildiğini, protokollerin imza ve onay işlemleri için öngörülen iç siyasi istişare sürecinin de diplomaside örneği olmayan bir garabet olduğunu, bu süreç içinde ortaya konan eleştirilerden sonra, protokollerde değişiklik yapılmadığını, aslında iç istişare sürecinin bir hazmettirme süreci olduğunu ve “Bu süreç içinde paraf oldu olmadı, paraf var ama imza yok, istişare yapacağız” taktikleriyle muhtevanın kamuoyundan aşırıldığını söylemiştir.

Bu protokollerin milletin menfaatleriyle, talepleriyle ve TBMM'nin kararlarıyla hiç bağdaşmadığını ileri süren Oktay Vural, hangi menfaatler sağlandığını sorarak, Ermenistan'ın Türkiye'nin topraklarının bir kısmını “Batı Ermenistan” olarak gösterdiğini ve Ermenistan'ın devlet armasındaki amblemin Ağrı Dağı olduğunu belirterek neyin değiştirilmiş olduğunu sormuş, ayrıca Ermenistan'ın soykırımı dış politikasının esasî hâline getirdiğini, Azerbaycan topraklarını işgal ettiğini, Hocalı'da katliam yaptığını, 1 milyon insanı evsiz, yurtsuz, aşsız bıraktığını, bu zulmü yaşatanlarla çözüm ortağı olduğunda zulme ortak olduğunu, toprağı işgal edilmiş, insanları koparılmış mazlumların yanında değil de, neden karşısında olduğuna gibi ifadelerle hükümeti ağır bir dille eleştirmiştir.

Vural, Tarihsel Boyut Alt Komisyonu konusunda, bunun maalesef tarih komisyonu olmadığını, TBMM'nin 2005 yılında aldığı bir kararda, iki ülkenin kendi tarihçilerinden oluşacak bir ortak tarih komisyonu önerirken, bugün bu protokolde İsviçreli birtakım uluslararası kimselerin devreye sokulduğu bir komisyonun ortaya çıktığını söylemiştir.

Oktay Vural, sözlerini “paraf edilen protokoller imzalanarak, onay için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önüne getirildiğinde, Milliyetçi Hareket Partisi bütün gücüyle karşı çıkacak, başbakan ve arkadaşlarının tarih ve millet önündeki vebal ve sorumluluklarını bütün açıklığıyla ortaya koyacaktır” diyerek bitirmiştir.

Demokratik Toplum Partisi Grubu adına konuşan Diyarbakır Milletvekili Selahattin Demirtaş, sorunun, Ermenistan Devleti'nin bağımsızlık kazanmasından sonra ortaya çıkan bir sorun olmadığını, yüz yıllık geçmişi olduğunu belirttikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, 1915–1916 yıllarında, dönemin İttihatçıların Anadolu'yu Türkleştirme, Müslümanlaştırma hedefiyle gayrimüslimleri ve azınlıkları tasfiye etme politikasını sistematik bir şekilde uyguladığını, bazı kesimlerin tehditle, bazı kesimlerin korkutularak, bazılarının mübadele yoluyla, bazılarının tehcirle, bazılarının da katliamla ortadan kaldırılmaya çalışıldığını, tarihsel konjonktürde devletlerin kendi iç ve dış güvenliğini sağlama adına tedbirler almasının makul karşılanabileceğini ancak hiçbir güvenlik kaygısının katliamlara veya zorla tehcire haklılık kazandırmayacağını, yaşanan toplumsal faciyanın boyutlarının ne olduğunun bilinçli bir tarih çarpıtmasıyla muğlâk ve tartışmalı hâle getirildiğini, o dönemde yaşanan trajediden kurtulmanın bir yolu olarak inkâr ve gerçeği saklama yolunun tercih edildiğini, o dönem Ermeni gruplarının Müslüman halka yönelik saldırılarının gereğinden fazla abartıldığını ama o dönem Ermeni halkına yaşatılanlar hiç gerçekleşmemiş gibi tarih kitaplarına geçirildiğini, böylelikle, nesiller boyunca devlet eliyle Ermeni düşmanlığı yaratıldığını söylemiştir.

“Ermeni dölü” ve “Ermeni uşağı” kavramlarının bu ülkede küfür olarak, hakaret olarak kullanıldığını ileri süren Demirtaş, Demokratik Toplum Partisi'nin Ermeni meselesinin bağımsız tarihçilerden oluşan bir komisyon tarafından ortaya konulacak tarihî gerçekler ışığında ele alınmasını ve ortaya çıkarılacak olan trajediler konusunda iki toplumun da üzüntülerini ve özürlerini ifade edecekleri bir uzlaşma zemini üzerinde ancak çözüm bulunabileceği inancında olduğunu, aksi takdirde tehcir sırasında istenmeyen kötü koşullardan ötürü ölümler olduğu, bunun ötesinde herhangi bir şey yaşanmamış gibi davranarak, içte de dışta da gerçek, samimi bir barışçıl politika oluşturulamayacağını söylemiş ve ayrıca, tarih kitaplarındaki ayrımcı dilden, ayrımcı uygulamalardan vazgeçmek zorunda olduğunu, bunların ayıklanması gerektiğini, Türkiye toplumu eğer Kürt'üyle, Türk'üyle, Ermeni'siyle, Laz'ıyla Çerkez'üyle, Rum'uyla bir arada, kardeşçe yaşayacaksa ortak dilin, ortak barış dilinin, tarih kitaplarını düzelterek başlaması gerektiğini söylemiştir.

Selahattin Demirtaş sonuç olarak, Ermeni ilişkileri de dâhil Türkiye'nin iç ve dış sorunlarının tamamının diyalog, müzakere ve istişare ile barışçıl çözüme kavuşturulmasını Demokratik Toplum Partisi olarak desteklediklerini, imzalanan protokollerin yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin de giderek normalleşeceğini umut ettiklerini, özellikle sınır kapısının açılmasıyla birlikte İstanbul'dan Kars'a, Iğdır'a kadar ekonomik canlanmanın da olacağını, o bölgelerde artan işsizlikle birlikte bölge halkının da ticaret hacminin ve kendi iş kapasitelerinin artabileceğini düşündüklerini ifade etmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi Grubu adına konuşan İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ Hükümet tarafından izlenen politikaların Azerbaycan'la derin bir krize yol açtığını, krizin temelinde iki olgunun bulunduğunu, birincisinin, Azeri tarafında Türkiye'ye karşı hissedilen güvensizlik duygusu, ikincisinin ise Azerbaycan Bayrağı'na yapılan muamele olduğunu, Başbakan Erdoğan'ın 14 Mayıs'ta Azerbaycan Millî Meclisi'nde yaptığı konuşmada "Ermenistan işgal ettiği tüm topraklardan çıkmadan ve Karabağ Sorunu çözülmeden Türkiye'nin sınırlarını açmayacağı" teminatına rağmen Bakü'nün Ankara'ya güvenmediğini, zira verilen teminata rağmen 22 Nisan 2009 tarihli açıklamayla Türkiye ile Ermenistan'ın müzakereler sonucunda ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve ve yol haritası üzerinde mutabık kaldıklarının belirtilmesinin Azerbaycan'da bir şok etkisi yarattığını, zira yol haritasında Karabağ ve işgal altındaki Azeri toprakları sorununun bulunmadığını, Azerbaycan yönetiminin bu durumdan Türkiye tarafından aldatıldığı sonucunu çıkardığını söylemiş, protokollerin Zürih'te imzalanmasıyla birlikte Azerbaycan'daki aldatılmışlık hissini yeniden canlandığını, protokollerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne onay için ancak Karabağ sorununun çözümünden sonra getirileceği yolunda verilen teminata rağmen, tutum değiştirilerek Meclise sevk edilmesinin, Azeri tarafındaki kuşku ve endişeleri artırarak krizi tırmandırdığını, ikinci olarak Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan millî maçında Azerbaycan bayraklarının stada alınmamasının da Azerbaycanlı kardeşlerimizi derinden rencide ettiğini, yasak kararının, Ermenistan'ın FIFA'ya müracaatı sonunda alındığı iddiasının mazeret olmadığını, diğer yandan Bursa'da yapılan uygulama ne kadar yanlışsa Bakü'nün kurtuluşu uğruna şehit olan Türk askerlerinin kabirleri üzerinde dalgalanan Türk bayraklarının da şehitlikten kaldırmasının o denli yanlış olduğunu, bu hatalar sonucunda son derece karamsar bir havanın ortaya çıktığını ve rahmetli Haydar Aliyev'in "bir millet iki devlet" tanımlamasının tehlikeye girdiğini ifade etmiştir.

Ermenistan'la imzalanan protokollerin ulusal çıkarlarımız açısından çok ciddi sakıncalar taşıdığını ileri süren Elekdağ, Kars Anlaşması'nın metinde zikredilmemesinin Türkiye'ye ciddi hukuki zemin kaybettirdiğini, çünkü bağımsızlığını kazanmasından sonra Ermenistan Devleti'nin yaptığı ilk şeyin Kars Anlaşması'nı tanımadığını açıklamak olduğunu, nitekim Ermenistan Parlamentosu tarafından kabul edilen Bağımsızlık Bildirgesi'nde Doğu Anadolu'nun "Batı Ermenistan" olarak adlandırılması suretiyle Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınmadığını, üstelik anılan bildiriye Ermenistan Anayasası'nın dibacesinde atıfta bulunulduğunu, ayrıca Ağrı Dağı'nın Ermenistan'ın resmî devlet arması olduğunu, bunların Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik emellerinin derin ve silinmez niteliğini kanıtladığını, Kars Anlaşması'nın geçerliliğinin protokollerde belirtilmemiş olmasının Türkiye'nin Nahçıvan üzerindeki hak ve sorumluluğundan feragat ettiği gibi bir sonuç da doğurduğunu belirtmiştir

Elekdağ, Ermenistan'la ilişkilerimizi zehirleyen esas noktanın Ermenistan tarafının soykırım saplantısı olduğunu, iki taraf acılı tarihlerine ortak bir perspektiften bakamadıkları takdirde bu kan davasının nesilden nesile intikal edip sürüp gideceğini, bu nedenle bir tarih komisyonu kurmanın ve bunu işletmenin son derece önemli olduğunu, ancak protokollerde kurulacak olan Alt Komisyon'un görev tanımının son derece muğlak bırakıldığını, Alt Komisyon'un esas görevinin 1915 olaylarını gün ışığına çıkarmak olduğunu belirtmediğini, Ermeni yetkililerin daha şimdiden, tarih komisyonunda Ermeni Soykırımı'nın kesinlikle görüşülemeyeceğini belirtmeye başladıklarını söylemiştir.

Son olarak, Amerikan Kongresi'nde konuşan Atlantik Konseyi yetkilisi David Phillips'in "İsviçre'de, İsviçre arabuluculuğunda Türkiye ile Ermenistan arasında yürütülen müzakereler gerçekte Amerika'nın denetiminde ve katkısıyla yapılmıştır" sözlerine değinen Elekdağ, ulusal çıkarlarımızı bir başka ülkenin (ABD'nin) kılavuzluğuna teslim edilmesinin sonucunun böyle olacağını belirterek sözlerine son vermiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi Grubu adına konuşan Ömer Çelik, daha önce söz alanlara cevap niteliğinde bir konuşma yaparak, Türkiye'nin Ermenistan'la sınırlarını garanti altına alan anlaşmaların sıkıntıya girdiği şeklinde ifadeler olduğunu, Türkiye'nin gerek hukuki gerek siyasi kazanımları bakımından bu protokoller vasıtasıyla bir milim bile geri adım atılmadığını, tam tersine, Türkiye, Kafkasya'da barışın tesis edilmesi bakımından stratejik ve psikolojik olarak üstünlük elde ettiğini belirttikten sonra, Kars ve Moskova Antlaşmalarının neden zikredilmediği üzerinde durulduğunu, Birinci Protokol'de Türkiye-Ermenistan sınırının uluslararası hukukun tarif ettiği anlaşmalar çerçevesinde geçerliliğinin teyid edildiğini, Türkiye-Ermenistan sınırıyla ilgili olarak uluslararası antlaşmaların Moskova ve Kars Antlaşmaları olduğunu söylemiştir.

Protokolde bir belirsizlik olduğu ve Sevr Anlaşması'na kapı açıldığı şeklinde bazı spekülasyonlar bulunduğu değinen Ömer Çelik, bunların geçerliği olmadığını; zira Sevr Anlaşması'nın Türkiye Hükümeti tarafından tanınmadığını, sınırı oluşturan bir anlaşma olmadığını, (Türkiye-Ermenistan sınırının oluşmasının ABD Başkanı Wilson'a bırakıldığını) bunların 1921 Kars Anlaşması ile birlikte yürürlükten kalktığını belirtmiş ve Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Ermenistan da dahil, Sovyetlerin ardılı bazı devletlerin Alma Ata'da bir deklarasyon yayımlayarak Sovyetler tarafından imzalanan bütün anlaşmaları tanıdıklarını, dolayısıyla Protokollerde Moskova ve Kars Anlaşmalarını herhangi bir şekilde sıkıntıya sokan bir şeyin bulunmadığını söylemiştir.

Görüşmelerin sonunda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu söz alarak, yapılan bazı eleştirileri yanıtlamıştır.



Davutoğlu, Ermenistan ile görüşmelerin ABD'nin denetiminde olduğu anlamına gelen bazı eleştirilere cevaben, “Meclisin 23 Nisan 1920’de kurulmasından bu yana bütün Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Ankara’da karar almışlardır, millet adına karar almışlardır, millet adına bu kararları uygulamaya koymuşlardır. Hiçbir yerden talimat almamışlardır” demiştir.

İkinci olarak Azerbaycan bayrağı konusuna değinen Davutoğlu bu konuda da “Oradaki şehitlerimiz, şehitlerimizin gölgesinde uyuduğu bayraklarımız ve şehitlerimiz için Fatiha okunan şehitlik camimiz kardeş Azerbaycan halkının izzetine ve onuruna emanettir. Azerbaycan Bayrağı da bizim izzetimiz, bizim onurumuzdur” sözleriyle bu konuya değinmiştir. Davutoğlu son olarak ulaşmak istedikleri ana hedefin “Kafkaslarda kalıcı bir istikrarı, refahı kurmak, Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarını da kurtaracak bir sürece daha da hızla ivme katmak ve Türkiye'nin bütün çevresinde Türkiye'nin lokomotif olduğu kurucu bir düzeni ihya etmek, inşa etmek” olduğunu bildirmiştir.

Yukarıda değindiğimiz konuşmaları ve ayrıca TBMM’de kendi adlarına konuşan bazı milletvekillerinin konuşmalarını bir arada mütalaa edersek, protokol hakkındaki görüşlerin olumsuz olduğu görülmektedir. Bu görüşler, başlıca şu noktalarda toplanmaktadır.

- Protokollerin TBMM’ye getirilmeden Amerikan Senatosu’na içerikleri hakkında bilgi verilmiş olması
- Protokollerin Ermenistan’ın Türkiye’ye (ve Azerbaycan’a) karşı tutumunda bir değişiklik yapmamış olması (Bağımsızlık Bildirgesindeki “Batı Ermenistan” deyiminde ve Ermenistan’ın devlet armasında Ağrı Dağı’nın bulunmasında bir değişiklik olmaması, Azerbaycan topraklarının işgalinin ve Azeri mültecilerin durumunun sürmesi)
- Bu protokollerin “soykırımı” kabul eden İsviçre’de hazırlanmış olması
- Protokollerin Türkiye ile Azerbaycan arasında derin bir krize neden olmuş olması
- Protokollerde Kars Antlaşması’nın zikredilmemesinin Türkiye’ye hukuki zemin kaybettirmesi, Türkiye'nin Nahcivan üzerindeki hak ve sorumluluğundan feragat ettiği gibi bir sonuç doğurması
- Tarihî Boyut Alt Komisyonu’nun görev tanımının son derece muğlâk bırakıldığını, Alt Komisyon’un esas görevinin 1915 olaylarını gün ışığına çıkarmak olduğunun belirtilmediği, Tarih Komisyonu’na iki ülke tarihçileri dışında da katılacaklar olması

Bu tür olumsuz görüşlerin önümüzdeki dönemde de devam edeceği, ancak TBMM'deki oy oranları dikkate alındığında protokollerin fazla bir güçlükle karşılaşmadan Meclis tarafından onaylanacağı görülmektedir.

Protokoller konusunda asıl sorun ne zaman onaylanacaklarıdır. Bu onay için, en azından, Karabağ sorunda ciddi, sorunun esasını ilgilendiren olumlu bir gelişme olmasının bekleneceği anlaşılmaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan Devlet ve Dışişleri Bakanları son zamanlarda çok sık görüşmekteyseler de sorunun çözümü hakkında henüz ümit veren bir aşamaya gelmedikleri kanısı mevcuttur.

## 6- PROTOKOLLERİN İMZALANMASI

Protokoller 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih şehrinde imzalandı. Yapılan törende ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner, ev sahibi ve arabulucu devlet olan İsviçre adına Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey, AB Bakanlar Komitesi Başkanı sıfatıyla Slovenya Dışişleri Bakanı Samuel Zbogar ve AB Dış Politika-Güvenlik Yüksek Komiseri Javier Solana; imza masasının hemen arkasında ayakta durdular. Bu büyük devlet ve örgüt temsilcilerinin, çok yüklü gündemlerinden vakit bularak ve bazıları için binlerce kilometre kat ederek bir imza törenine katılmaları olağan değildir. Böyle yapmaları, Türkiye-Ermenistan uzlaşmasına büyük önem verildiğinin bir göstergesidir. Zira, olay yaklaşık bir asırdan beri iki ülke ve halk arasında süren husumetin sona ermekte olduğunu göstermenin ötesinde aynı zamanda Güney Kafkaslarda güvenlik ve işbirliği döneminin açılmasına işaret etmesi bakımından da olağanüstüdür.

Tören için tüm hazırlıklar yapılmış, davetliler yerini almış televizyonlar canlı yayına başlamış olduğu halde imza belirlenen saatte yapılamamıştır. Bu garip durum hakkında resmî bir bilgi de verilmemiş, epey bir süre sonra Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbalyan'ın Davutoğlu'nun yapacağı konuşmada yer alan bazı ifadeleri beğenmediği için protokollerini imzaya yanaşmadığı yolunda basından bazı haberler alınmıştır. Bu haberlere göre Hillary Clinton taraflar arasında bir uzlaşma sağlanması için bizzat çalışmıştır. Diğer yandan Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da Nalbalyan'a protokollerini imzalaması tavsiyesinde bulunmuştur. Sonunda Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının konuşma yapmamaları hususunda mutabakata varılmış ve yaklaşık 3,5 saatlik bir gecikmeyle protokoller imzalanmıştır. Nalbalyan'ın imza sırasındaki askı yüzü tüm dünya gazete ve televizyonlarında sergilenmiştir.

Basına göre Nalbalyan, Davutoğlu'nun konuşmasındaki dolaylı olarak Karabağ'a atfı yapan kısımlarına itiraz etmiştir.<sup>98</sup> Ancak Davutoğlu'nun bir kaynak tarafından

98 "İşte Ermenilerin Kabul Etmediği Davutoğlu'nun Konuşması", Zaman, 12 Ekim 2009

yayımlanan<sup>99</sup> İngilizce konuşma metninin incelenmesinden, kimseyi rahatsız edecek bir ifade görülmemekte hatta Karabağ kelimesi dahi bulunmamaktadır. Kanımızca Nalbantyan, Davutoğlu'nun konuşma metninden duyduğu rahatsızlıktan değil, protokolleri imzalamasının kendisi için yaratabileceği bazı olumsuz gelişmelerden endişe duyarak, protokolleri istemeye istemeye imzaladığı kanısını vermek üzere, bu olayı çıkarmıştır. Bunda Taşnakların baştan beri Nalbantyan aleyhinde bir kampanya yürütmelerinin ve ısrarla istifa etmesini istemelerinin rolü büyüktür.

Protokollerin imzalanmasından iki gün sonra Bursa'da yapılan Ermenistan-Türkiye milli maçına Başkan Sarkisyan da gelmiştir. Bu ziyaret, protokollerin imzalanmış olmasının yarattığı olumlu havayı pekiştirmiştir.

Azerbaycan, kendisine Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'dan başlamak üzere her düzeyde verilen taahhütlere rağmen protokollerin imzalanmasından hoşnut olmamış ve iki ülke arasında, açığa vurulmayan ancak varlığı hissedilen bir gerginlik yaşanmıştır. Bursa'daki milli maçta FIFA kuralları gereğince Azerbaycan bayraklarına izin verilmemesi, stada getirilen bayrakların toplanması, sonra bunlardan bir kısmının bazı yerlere atıldığı saptanması, duygusallığı zaten doruk noktasına çıkmış olan Azerbaycan kamuoyunda istismar edilmiş, bunun sonucu olarak Bakü'deki Türk şehitliğindeki Türk bayrakları indirilmiş, bu da Türkiye'de gayet olumsuz tepkiler yaratmış, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Bakü'yü ziyaret etmesinden sonra Şehitliğe yeniden Türk bayrağı çekildiyse de, tam o sırada Azeri doğal gazı fiyatının artırılması için yapılan tartışmaların da etkisiyle, maalesef iki ülke kamuoyunda birbirlerine karşı bir kırgınlık ve güvensizlik belirmiştir. Bir gazetenin dediği gibi, "İki devlet tek millet" anlayışı çatırdamıştır.<sup>100</sup>

Buna karşın Başbakan Erdoğan'ın Aralık ayı başlarında ABD ziyareti sırasında protokollerin uygulanmasını Karabağ sorununun çözümüne bağlayan ısrarlı ifadeleri Azeri tarafından belirli bir güven hissini yeniden doğmaya başlamasına neden olurken bu kez Ermenistan'da endişeler görülmüş ve Başkan Sarkisyan Türkiye protokollerin onaylanmasını geciktirirse Ermenistan'ın uluslar arası hukukun olanaklarını kullanacağını söyleyerek<sup>101</sup> protokolleri fesh edebilecekleri imâsında bulunmuştur. Bu da ABD'yi telaşlandırmış ve Dışişleri Bakanı Hillart Clinton Sarkisyan'a telefon ederek ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önkoşul olmadan (yani Karabağ sorununa bağlanmadan) ivedi olarak normalleştirilmesinden yana olduğunu belirtmiştir.<sup>102</sup>

99 "Address by Turkish FM Davutoğlu on Signing the Protocols Between Turkey and Armenia", TurkishNY.com. 19 Ekim 2009

100 Hürriyet, 19 Ekim 2009

101 "Sargsyan About Obama Efforts", Largir, 10 Aralık 2009

102 "Clinton Phones Sarkissian After Armenian Warning To Turkey", RFE/RL, 11 Aralık 2009

## 7- SONUÇ

Türkiye 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biridir. Bu jest, tarihten gelen düşmanlığın bir yana bırakılarak iki ülke ve iki halk arasında bir dostluk ve işbirliği döneminin açılması isteğinden kaynaklanmıştır. Türkiye bu dönemin başlaması için iki ülke arasındaki sorunların çözümlemesini gerekli görmüştür.

O yıllarda Türkiye ve Ermenistan arasında başlıca iki sorun vardı. Birincisi Ermenistan'ın mevcut sınırı resmen tanınması, ikincisi ise ilişkileri zehirleyen soykırım iddiaları konusunda iki ülkenin bir mutabakata varmasıydı. Ancak Ermenistan her iki sorunun da çözümlenmesine yanaşmamış, Türkiye de bağımsızlığını tanıdığı bu ülke ile diplomatik ilişki kurmamıştır. Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarının Ermeni güçleri tarafından işgal edilmeye başlamasına bir tepki olarak Türkiye, Ermenistan ile sınırını 1993 yılında kapatmış ve böylelikle çözüm gerektiren bir üçüncü sorun ortaya çıkmıştır.

İki ülke arasında normal ilişkiler kurmak için 1992 yılından itibaren, zaman zaman kesilen ancak sonra yeniden başlayan, açık ve bazen gizli bir müzakere süreci yaşanmıştır. Bu süreç yüksek dereceli memurlar arasında olduğu gibi dışişleri bakanları düzeyinde de gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin, ilişkilerin normalleşmesi için yukarıda değindiğimiz üç sorunun çözümü talebine karşılık Ermeni tarafı, tam tersine, önce diplomatik ilişki kurulması ve sınırların açılması, sonra sorunların çözümüne çalışılmasını savunmuştur. On yedi yıl sonra Ermenistan, içinde bulunduğu izolasyonun etkisi altında tutum değiştirmiştir. Bu çerçevede hazırlanan protokollerle iki ülke arasındaki sınırı tanımış, büyük isteksizlik ve tereddütlerle de olsa tarihî sorunların bir alt komisyonda görüşülmesine rıza göstermiştir. Üçüncü sorun olan Karabağ'ın Türkiye ile de müzakeresini, bu konunun Minsk Grubu tarafından ele alındığını ileri sürerek kabul etmemiştir. Türkiye, Karabağ sorununa değinmeyen protokolleri imzalamış ancak bunların onayını Karabağ sorununun çözümlemesine bağlayarak, bu sorunu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bir parçası haline getirmiştir.

Bundan sonra ne gibi gelişmeler olabilir?

Önce Karabağ Sorunu'nun çözümünden ne anlaşıldığını açıklamamız gerekmektedir. Bu sorun Karabağ'ın işgali ve bu bölgeden Azerilerin çıkartılması ile Karabağ'ı çevreleyen yedi Ermeni rayonunun (ilinin) işgali ve bu illerde oturan Azerilerin Azerbaycan'a kaçması olmak üzere birbiri ile yakından ilgili iki kısma ayrılmaktadır. Karabağ Sorunu'nun tamamının çözümlenmesi belki de onlarca yıl sürecektir. Halen Minsk Grubu aracılığıyla yürütülen müzakerelerin, esas itibariyle söz konusu yedi il üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Tarafların söz konusu

iller hususunda bir anlaşmaya varmasını Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmak ve sınırı açmak için bunu yeterli göreceği anlaşılmaktadır. Bu formüle Azerbaycan'ın da itiraz etmeyeceği görülmektedir.

Ancak burada sorun yedi il üzerinde ne zaman anlaşma sağlanabileceğinin bilinmemesidir. Protokollerin “onay işleminin zamanlıca ilerlemesi”,<sup>103</sup> diğer bir deyimle makul bir süre içinde bu işlemin bitirilmesi üzerinde taraflar mutabık kalmışlardır. Makul sürenin ne olduğu tartışılabilirse de, herhalde uzun olmayan bir zamanın kastedildiği açıktır. Bu, kanımızca, altı ay civarında bir süre olabilir. Bu, yaklaşık, 2010 Nisan ayına denk düşmektedir. Nisan aylarında Diaspora'nın Türkiye aleyhindeki faaliyetlerinin doruğa çıktığını da hatırd tutmakta yarar vardır.

Diğer yandan büyük düş kırıklığına uğramış ancak henüz ümidini kaybetmemiş olan Diaspora'nın protokollerin uygulanmasını engelleyebilmek için her çareye başvuracağından şüphe yoktur.

Bunların başında ABD'de Temsilciler Meclisinden veya Senatodan veya her ikisinden Ermeni Soykırımı'nı tanıyan kararlar çıkartılması gelmektedir. ABD Hükümeti istemediği sürece bu tür kararların alınması imkânsız gibidir. Ancak ABD Hükümetinin Türkiye'yi uyarmak amacıyla, yeşil ışık yakmasa da, karar tasarısına taraftar olanların sayısının artmasına ses çıkarmaması olasıdır. Burada olumsuz senaryo Beyaz Saray'ın kontrolü elden kaçırması ve kararların kabulüdür. Bu durumda Türkiye'nin protokolleri onaylanmasını beklemek zordur. Bunu hükümet istemeyeceği gibi, birçok milletvekili de protokollere olumlu oy vermemek eğilimine girecektir.

Avrupa Birliği de bir an önce protokollerin onaylanmasını istemektedir. Onay süresinin uzaması halinde, bu konu Türkiye'nin katılım süreciyle irtibatlandırılabilir.

Fransa'ya gelince, Ermeni Sorunu konusunda bu ülkenin elindeki tek koz, halen Senato'da bekleyen ve Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören kanun tasarısıdır. Ancak bu tasarı, Türkiye karşı olduğu için değil, Fransa içinde çok saygın yazar ve bilim adamları ifade özgürlüğüne aykırı buldukları için Senato'da durdurulmuştur.

Kısaca, protokollerin uzun sayılabilecek bir süre onaylanmaması bazı tepkilere ve Türkiye'ye baskılar yapılmasına yol açacaktır. O itibarla Karabağ Sorunu'nun bir an önce çözümü büyük önem arz etmektedir. Ne var ki, bu konuda Türkiye'nin kayda değer bir etkisi yoktur. Karar Ermenistan ve Azerbaycan'a aittir. Ermenistan

103 Yukarıda tam metni verilen 31 Ağustos 2009 tarihli Ortak Basın Açıklaması

sınırların bir an önce açılmasını istiyorsa Karabağ konusunda daha esnek davranabilir. Ancak Sarkisyan'ın protokoller konusunda epey yıprandığını bu nedenle Karabağ konusunda taviz vererek yeniden Ermenistan'da ve Diaspora'da eleştirilerin hedefi haline gelmeyi istememesi, bu nedenle de Karabağ'da çözümü ertelemesi mümkündür. Ancak Ermenistan Hükümeti protokolleri tehlikeye atmayacak bir siyaset izlemek zorundadır; zira protokollerin uygulanmaması, özellikle sınır kapısının açılmaması Sarkisyan'ın durumunu sarsacak ve büyük olasılıkla yeniden başkan seçilmesini önleyecektir.

Azerbaycan'a gelince, yedi rayondan Ermeni güçlerinin çekilmesi ve "kaçkınların" evlerine dönmesi ülkede çok iyi karşılanacak, bazılarının Karabağ bölgesi için bir şey yapılmadığı suçlamaları sürse de, Aliyev iktidarı daha da güçlenecektir. Buna karşın protokoller herhangi bir nedenle onaylanmaz ve uygulanamazsa Ermenistan Karabağ konusunda bir uzlaşmaya varmaya gerek görmeyecektir. Zira yedi rayonun boşaltılmasının karşılığı aslında Türkiye sınırının açılmasıdır.

Tüm bu güçlükler aşılarak protokollerin onaylandığı ve uygulanmaya başladığı halde dahi güçlükler yaşanacağı ve bunların başında Tarihî Boyut Alt Komisyonu'nun görev tanımının geleceği görülmektedir. Türkiye Tarih Komisyonu, önerisini "1915 olayları" için, diğer bir deyimle soykırım iddialarının bilimsel olarak incelenmesi için yapmıştır. Ermenistan ise bu alt komisyonun görevini soykırım iddiaları olarak görmemektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere Ermenistan yetkilileri bu alt komisyonda "soykırımın sonuçları"nın görüşülmesini, diğer bir deyimle Ermenilerin 1915 öncesi Türkiye'deki malları, bu "soykırım kurbanlarının mirasçılarına" verilecek tazminat ve Türkiye'deki Ermeni eski eserlerinin bakım ve onarımı gibi konuların ele alınmasını istemektedirler. Görüldüğü gibi Ermeni yetkililer protokollerde yer almayan ve Lozan Antlaşmasıyla çözümlenmiş bazı sorunları ortaya atmayı amaçlamaktadırlar.

Sonuç olarak söz konusu protokollerin imzalanması iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi alanında önemli bir aşama olmakla beraber, protokollerin onaylanması halinde dahi sorunların süreceği ve bu durumun taraflar arasında çok arzu edilen barış ve işbirliği havasının doğmasını ve sürmesini etkileyeceği görülmektedir.